

## CELKOVÉ PODMÍNKY A ZÁKLADNÍ TENDENCE

### Ideová východiska a umělecké směry Generační rozvrstvení spisovatelů

Léta třicátá a čtyřicátá tvoří ve vývoji české literatury nové období. Změny, k nimž došlo v posledních dvou desetiletích před revolučním rokem 1848, lze nejobecněji charakterizovat jako sblížení literatury se životem.

Částečně k tomu vedla literatura sama. Výsledky jejího rozvoje v první třetině století byly toho druhu, že se počala věnovat nová pozornost obsahové stránce, že se s novým zájmem počalo přihlížet ke skutečnosti života. Jak bylo vyloženo v předcházejícím oddíle, v první třetině století se nová literatura teprve vůbec budovala, od základu tvořila, což byl přirozeně z velké míry především úkol formální. Formální problémy vyčerpávaly z velké části tvůrčí sílu a tvůrčí pozornost. Na sklonku prvního třicetiletí, asi v letech 1820—1830, kdy vyšla Jungmannova Slovesnost, podávající příklady všech hlavních druhů novodobé literatury, a zejména vyšla umělecky tak určitá a přesvědčivá díla jako Slávy dcera a Ohlas písní ruských, bylo aspoň zásadní řešení formálních problémů dokončeno a nová národní literatura byla v zásadě konstituována. Od sklonku let dvacátých zdůrazňovali sami představitelé dosavadních formálních snah nutnost literaturu zživotnit, sblížit s realitou národního života. V roce 1827 požadoval JUNGMANN, aby literatura čerpala především „z prostředků života, z dějův a ducha národního“, v roce 1830 připomínal PALACKÝ, „aby mladí básníci múzu naši k národu lídňější a jemu přístupnější učiniti se snažili“. Jak velkou úlohu v tomto novém programu hrálo právě vyřešení formálních problémů, vyložil Palacký jasně v polovině let třicátých (1837): „*Rádi bychom pokročili dále. Posavad ohledy jazykové v díle našem nad jiné předčily. . . Nyní ale, když jsme se, co do jazyka, téměř již na roveň s jinými vzdělanými národy dostali, nastává nám jiná práce a povinnost, abychom totiž k věcem samým hlavní zřetel svůj obraceli, a s těmito národy zároveň a v závod o palmu skutečné osvěty, i vědecké i krásocitné, i průmyslové, se snažili.*“

Přestože jazykové a vůbec formální konstituování literatury vskutku mocně působilo ve smyslu uvedeného výkladu Palackého, základní příčinou vývojových změn přece nebylo. Rozhodující podněty nepřišly zevnitř, nýbrž zvenčí.

Hlavním historickým faktem, který nově usměrnil cestu národní literatury, bylo rozšíření a upevnění její společenské základny.

Nezadržitelný rozvoj nových výrobních sil a nových společenských vztahů postupně posiloval i drobného českého řemeslníka a obchodníka, takže v letech třicátých aspoň náznakově a v letech čtyřicátých již zcela vyhraněně česká buržoazie existovala jako třída, jako společenský celek, který si uvědomoval své zájmy a potřeby a usiloval o jejich uspokojení. Idea novodobého národa, kterou průkopně vytyčili izolovaní vzdělanci z let desátých a dvacátých, stávala se reálnou ideou společenské třídy, která měla historický úkol být její nositelkou, vést boj za její uskutečnění. V letech třicátých národní hnutí mohlo vykročit a vykročilo z pracoven a kroužků vlastenecké inteligence do skutečné veřejnosti. Národní literatura byla příznakem národní konsolidace, jemuž z historických příčin připadla přední úloha a věnovala se zvláštní pozornost; již proto musilo upevnění a zrealnění národně konsolidačního procesu znamenat podstatné upevnění a zrealnění národní literatury.

Toto upevnění a zrealnění mělo několikery charakter. Projevovalo se již vnějškově. Literatura, kterou v předchozím období vytvořila avantgarda buržoazie let třicátých a čtyřicátých, zbavovala se své izolovanosti, zakotvila pevněji, stávala se záležitostí celonárodního života. Ztrácela objektivně svůj exkluzivní ráz; vyvíjejíc se dále, odkládala jej však i fakticky, zrealňovala se, sbližovala se se skutečností života i vnitřně.

Především mizel její „učenecký“ charakter, její filologický a starožitnický ráz. Vědecko-fantastická rekonstrukce dávného světa, v níž se tak věrně obrazilela izolovanost, společenská slabost a intelektuální zaměření jejích tvůrců, byla od sklonku let dvacátých na trvalém ústupu. Historický zájem se přesouval do bližších dob národních dějin a minulost nebyla již chápána především jako ideální protějšek k neuspokojivé přítomnosti, nýbrž více jako příklad, jako analogie a povzbuzení pro snahy současné doby. Přitom historické téma vůbec ztrácelo své zvláštní postavení, přestalo být ztělesněním nejrozhodnějšího, nejuvědomělejšího postoje k otázkám národního rozvoje.

Obdobnými změnami procházela i druhá sféra preromantického zájmu, sféra folklórní. Do centra pozornosti postoupil místo folklóru slovanského, jehož poznání bylo podobně jako rekonstrukce dávné minulosti výsledkem učeneckého zájmu, folklór domácí, který byl pro společnost, vesměs nejužší spjatou s venkovem, důvěrným zážitkem. Jestliže v předcházejícím období byl nejvýznamnějším podnikem folklórního sběratelství Čelakovského soubor slovanských písní, v období let třicátých a čtyřicátých hlavním podnikem byl trojsvazkový soubor *Písňe národní v Čechách* (1842—1845) od KARLA JAROMÍRA ERBENA; pokračovateli sběratelské činnosti Čelakovského, ale ve směru národním, byli JOSEF VLASTIMIL KAMARÝT sbírkou *České národní duchovní písně*

(1831, 1832) a FRANTIŠEK SUŠIL (1804—1868) sbírkami *Moravské národní písně* (1835) a *Sbírka nová* (1840).

Změny, jimiž procházelo téma historické a zájem folklórní, souvisí s postupným rozpadem slovanské koncepce předchozího období. V roce 1832 vyšla sice v novém, rozšířeném znění KOLLÁROVA Slávy dcera a v roce 1836 základní teoretická úvaha o jednotě slovanské, propracovaný program kulturní vzájemnosti slovanské, Kollárovo pojednání *O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými*, ale obě tato díla, zrozená v prostředí vzdáleném živému dění v české společnosti, nepůsobila již tak silně jako Slávy dcera v letech dvacátých. Štúr dokonce zaznamenal roku 1838, že v Praze o Kollárově rozpravě „nic vědět nechť a drží ji buď za šálenou nebo nepatrnou; někteří sobě z ní i šašky strojili“. Se zreálnováním národně konsolidačního procesu nastupovala totiž místo slovanské integrace stále zřetelněji diferenciace jednotlivých slovanských národů.

Více než v iluzích o dávném světě, o půvabu neporušeného světa lidového, víc než v mlhách obecného slovanství nalézala touha po krásnějším světě výraz v tom, co předchozí období, převážně abstraktní a patetické, jen napovědělo: v prožitém a procítěném poznání rozporu mezi skutečností a touhou. Toužící a trpící člověk přítomnosti stává se vlastním hrdinou literatury.

Rozvoj nových, svobodnějších společenských vztahů dodal individuu odvahy, aby prožívalo a vyjadřovalo svůj individuální úděl, svůj vztah ke skutečnosti života. Prožitost a opravdovost vedla proti objektivující rekonstrukci ideálu k postoji a pojetí subjektivnímu. Individuálnost a subjektivnost byly v tomto období projevem těsnějšího vztahu k realitě života. Teprve v průběhu času, když svobodnější a bohatší život společenský, národní, mravní se stával aspoň dostupnou skutečností, počal se prožitek reality objektivovat.

Všechny tyto obecné tendence literárního vývoje let třicátých a čtyřicátých ve většině případů neznamenal ve srovnání s obdobím předchozím zásadní změnu ideovou a namnoze také ne zásadní proměnu slohovou. Rozvíjející se česká buržoazie let třicátých sledovala tytéž liberální, liberálně buržoazní myšlenky, které zastávali její předchůdci v letech desátých a dvacátých: konstituování národní společnosti, v níž by měla hospodářsky, politicky a kulturně vedoucí úlohu buržoazie. Přitom se nevylučovala existence feudálů a spolupráce s nimi; uplatňoval se zřetel k zájmům lidu, existoval smysl pro jeho hmotné a kulturní povznesení, aniž se přímo usilovalo o jeho politické zmohutnění, ba vznikaly obavy z revolučních tendencí v lidových masách. Touha po svobodných formách života měla i nadále charakter evoluční, „legální“. Proto také zážitek rozporu mezi skutečností nejhrubšího feudálního útlaču, jímž mladou buržoazii svíral reakční policejní režim Metternichův, a požadavkem svobodného života podle liberálně buržoazních představ měl týž ráz plaché

touhy, nostalgie a iluzionismu jako v předchozím období, ačkoli byl prožíván intenzivněji a reálněji. Ideové a slohové shody dávají oprávnění, aby literatura tohoto směru byla nazývána tímž jménem jako dosud: preromantismus nebo sentimentalismus. Zatímco v dvacátých letech vystupovala však do popředí spíše abstraktnější, mytologizující a heroizující složka preromantismu, uplatňují se v třicátých a čtyřicátých letech spíše ty jeho odstíny, které vystihuje jeho synonymum *sentimentalismus*. V souvislosti s obecným sbližováním literatury se životem dostávají totiž i jeho umělecké projevy reálnější a občanštější charakter a citovější odstín.

Politické procitání lidových mas, kterých se liberální buržoazie počínala i obávat, vytvořilo však předpoklady, aby již na počátku let třicátých vznikl také postoj revoluční. Mocně spolupůsobily současné revoluční události v ostatní Evropě, francouzská červencová revoluce roku 1830 a bezprostředně polské listopadové povstání (1830—1831), jehož účastníci procházeli na útěku českými zeměmi a navazovali tu osobní styky. Po prvé v dějinách nové národní společnosti mělo evropské revoluční hnutí vskutku působivý ohlas.

V revolučním pojetí se nývá touha změnila v nekompromisní požadavek, sentimentální rozechvění ve žhavou vášň, únik do iluze v odvahu k deziluzi, vědomí o hodnotě individuální osobnosti v rozhodný nárok na plnost individuálního osudu; rozpor skutečnosti a ideálu nabyl plné intenzity. Politickým smyslem revolučního postoje bylo místo spolupráce s feudály zásadní odmítnutí feudálního řádu a aspoň tušený odpor proti novému, kapitalistickému útisku. Důsledkem revolučních zážitků z let 1830 a 1831 byly sympatie k Polákům a nechuť k jejich utiskovateli, feudálnímu carskému Rusku. Z revolučně smýšlejícího tábora v české společnosti let třicátých vyšly velmi konkrétní podněty k obecně probíhajícímu rozkladu kollárovské koncepce slovanské jednoty.

Uprostřed bojácné a kompromisní společnosti a pod tlakem bezohledného policejního režimu revoluční postoj měl zcela izolované postavení; byl nutně prožíván jako gesto výjimečných jedinců, výjimečných osamělců, jako individuální vzpoura, jako poznání, které vyřadilo jeho nositele ze společnosti. Za těchto okolností revoluční idea neměla ještě pozitivní obsah. Byla především negací, odmítnutím stávající skutečnosti. Ideál, cíl úsilí měl podobu jen mlhavé touhy, přeludného snu, byl tuchou krásnější budoucnosti, a nikoli reálným programem. Osamocenost snah, bezvýhlednost vzpoury, nemožnost kompenzovat deziluzi reálnější nadějí vedly až k propastnému pesimismu. Jen postupně a náznakově se rodila v této myšlenkové sféře perspektiva syntézy.

Revoluční vztah ke skutečnosti, vztah hluboce prožitý, uvědoměle výjimečný, vyrůstající z kontaktu s vyspělejším společenským vývojem evropským, měl značné literární možnosti. Mohl vyvést literaturu z úzkých mezí vytyčených specifickými potřebami pomalu se rozvíjejícího národního hnutí, národa teprve konstituujícího svou existenci, a mohl postoupit k obecným a velkým

otázkám, jež si člověk a lidstvo kladlo na prahu nové epochy svého vývoje. Skrze revoluční postoj česká literatura navázala pevný kontakt se světovým literárním vývojem.

Svou ideovou a uměleckou koncepcí se česká literatura revoluční inspirace setkávala s oním mnohotvárným a mnohovýznamným, ale přesto charakteristicky vyhraněným směrem v evropských literaturách z první poloviny devatenáctého století, který se tradičně nazývá romantismus. Z evropské romantické literatury, především z romantismu polského a anglického (Byron), čerpala také nejvíce literárních podnětů. Jako český preromantismus a sentimentalismus, tak také *český romantismus* představuje národně osobitou, národní skutečností motivovanou analogii světového literárního vývoje a tvoří charakteristickou stylovou jednotu, vyhraněný stylový útvar. Český romantismus je konkrétním historickým jevem, určitým, historicky ohraničeným směrem, jedním ze směrů literatury národního obrození.

Sentimentalismus a romantismus třicátých let vycházely z toho, co v národní společnosti této doby bylo progresivní, z růstu české společnosti, která se méně nebo více utkávala s přežívajícími se, ale pevně ještě existujícími vztahy feudálními, s řádem a mravem feudální společnosti. Postoj sentimentálního nebo romantického vzdoru nezaujali však všichni příslušníci národa bez výjimky a hned. Skutečný charakter české společnosti byl dlouho jen přechodný. Vedle jisté politické probuditosti a kulturní náročnosti trvala ve vrstvách české buržoazie také ještě konzervativní zaostalost, bojácná spokojenost s daným stavem, nechuť k novotám, které rozrušovaly dosavadní zvyklosti a staré pohodlí a vyvolávaly za bezohledného policejního režimu i nesnáze a nebezpečí; ideálem této společnosti nebyl jen svobodnější a bohatší život, nýbrž i poklidný a požívačný, třeba jen skromný blahobyt v závětrí uzavřených domácností a útulných hospůdek. Jedním typem českého měšťana let třicátých a námnoze i čtyřicátých byl i šosák, filistr, jehož životní styl se obrátil zvláště charakteristicky v zařízení a výtvarné výzdobě tehdejších měšťanských domácností („biedermeier“) a docházel také vyjádření v literatuře. Byl v ní ideou a dával jí také určitý slohový ráz: vnášel do ní hlavně žánrové obrázky malicherných lidiček a malicherných příběhů ze soudobé měšťanské společnosti, anekdotických událostí, drobných šarvátek a nejčastěji humorně viděných zábaviček, spojených s vydatným požíváním a popíjením. Sentimentální citění zaléhá sem leda jen krotce a ve zhrubělé podobě. Relativní výhodou této literatury, respektující šosácký obzor a vkus v mladé české buržoazii, byl její smysl pro reálnou podobu života, který vedl k zobrazení životního, především žánrového detailu, zachycovaného ovšem jen povrchně a vnějškově. Pro pozdější úsilí o realistickou typizaci národního života nebyla však tato umělecká zkušenost víc než jen skromnou průpravou.

Nová česká buržoazní společnost se určitěji vyhranila až v polovině let

čtyřicátých. V politickém ohledu charakterizuje českou buržoazii od této doby jistá politická aktivita. Buržoazie uzavřela spojenectví s částí šlechty a byla tak schopna prosazovat, krůček za krůčkem, svůj liberální program. V této době se kollárovské slovanství rozložilo již zcela zřetelně. Přední a rázný mluvčí liberální buržoazie let čtyřicátých KAREL HAVLÍČEK odmítl v zásadním článku *Slovan a Čech* (1846) obecné slovanství a jednoznačně proklamoval svébytnost českého národa. Důležitou součástí politické ideologie upevněné buržoazie se stával austroslavismus, to jest úsilí o to, aby jednotlivým slovanským národům v Rakouské říši byl umožněn plný rozvoj, aby zaujaly v říši postavení odpovídající jejich početnosti, jíž byly v převaze nad národy ostatními. Za této situace přestával být sentimentalismus, literatura nýv a iluzivní touhy, výrazem společenských zájmů české buržoazie a rovněž ztratil svou základnu šosácký kvietismus „biedermeieru“. Liberální buržoazie, rozvíjející reálně svůj program, hledala výraz svého vztahu k životní skutečnosti v obrazech, které by postihovaly realitu života a podnětně zdůrazňovaly ty tendence, za jejichž uskutečnění se bojovalo.

Stabilizace české buržoazní společnosti dala ovšem současně vystoupit zřetelněji také problémům a rozporům, které v ní vznikaly na podkladě jejího růstu. Zřetelněji než dříve se v novodobé české společnosti projevil tendence reakční. Pramenily hlavně z té vrstvy, která v české společnosti mohla mít skutečný zájem na uchování feudálního řádu, z církve, přesněji z vyšších vrstev římskokatolického kléru. Z těchto pozic, v české společnosti ovšem velmi slabých, vyvěralo úsilí o konzervování dosavadního nevybojného vlasteneckého programu, vlastenectví více méně jen jazykového a obecně kulturního, které nesahalo směleji na ustálený řád společenského života. Reakční směr se snažil konzervovat v literatuře dosavadní sentimentalismus, který nejen pomáhal zastírat realitu nového života, ale stával se zároveň výrazem nespokojenosti s nezadržitelným zráním novodobé společnosti.

Od poloviny let čtyřicátých se však také zjevně hlásil hlavní rozpor kapitalistické společnosti, nový třídní antagonismus, rozpor mezi kapitálem a prací, mezi buržoazií a lidem. Dělnické bouře roku 1844 byly již jeho zřetelným symptomem v jeho nejvlastnější oblasti, v průmyslové výrobě; rostl však i v drobnějších živnostech a na venkově. Zvláštní naléhavosti před rokem 1848 ani na vesnici, ani ve městě však ještě nenabyl, neboť v průmyslově málo vyvinuté zemi se vlastní nositelka třídního boje, dělnická třída, zdaleka ještě nezkonsolidovala a buržoazie, vedoucí boj proti feudalismu, hájila, aspoň navenek, také zájmy lidové. Před rokem 1848 nelze mluvit o vysloveně protilidovém kursu buržoazie a právě tak neexistoval určitější, vskutku revoluční postoj lidových mas proti buržoazii, třebaže hmotná tíseň vedla lid k radikálnímu myšlení a občas i k radikálním činům. Zostřování třídních protikladů, rostoucí vykořisťování práce vyvolávalo ponejvíce jen odpor proti novým formám společen-

ských vztahů, touhu po uchování dřívějšího vztahu mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, který byl lidštější a laskavější; usilovalo se o udržení forem patriarchálního společenství, jež do značné míry charakterizovalo poměry v živnostech hospodářsky a politicky stísněného podnikatele staré, feudální doby a kontrastovalo tak ostře s dravostí podnikatele kapitalistického. Zájmy lidu, hájené z pozic tohoto „patriarchálního demokratismu“, uplatnily se v literatuře velmi výrazně. Jejich literární zobrazení kolísalo mezi žánrovým nebo i typizujícím realismem, jímž se postihovala, leckdy velmi odvážně a naléhavě, skutečná situace lidu a nelidskost panstva, a sentimentálním postupem, který umožňoval rozvinout ideu „návratu“ k lidštějším vztahům, budit soucit, apelovat na vedoucí třídu, osnovat příběhy obratu, nápravy, odstranění křivdy.

Revoluční postoj, který vznikl v české společnosti již v letech třicátých, dostával přirozeně — za rostoucího napětí mezi přežívajícím se feudalismem a novými společenskými vztahy, za stoupající politické aktivity lidových mas, za vzniku nových rozporů a nových forem útisku — další a mocné podněty. Politická převaha liberální buržoazie v české společnosti let čtyřicátých, jakož i malá politická uvědomělost lidu vedly ovšem k tomu, že postoj revoluční a důsledně demokratický měl i nadále charakter romantický, neboť byl stále ještě výrazem poznání a tužeb izolovaných jedinců. „*Revoluční romantismus*“ let čtyřicátých se však lišil od romantismu let třicátých svou aktivitou, ideou revolučního činu, politickým zabarvením a tím, že se za jeho individualismem zřetelně rýsovala jeho kolektivní, národní, lidová inspirace. V politické praxi i v literatuře se ovšem plněji rozvinul až za revoluce, roku 1848.

Na literární tvorbě let třicátých a čtyřicátých se podílely dvě generační vrstvy. Jednu vrstvu tvořili mladší příslušníci generace, resp. období Jungmannova, mužové narození těsně kolem roku 1800: TURINSKÝ, ČELAKOVSKÝ, MACHÁČEK, CHMELENSKÝ, J. J. MAREK. Mladší vrstvu skládala vlastní mládež let třicátých, jejíž příslušníci, jako například JOSEF JAROSLAV LANGER (1806—1846), JOSEF KAJETÁN TYL (1808—1856), KAREL HYNEK MÁCHA (1810—1836), KAREL JAROMÍR ERBEN (1811—1870), KAREL SABINA (1813 až 1877) a VÁCLAV BOLEMÍR NEBESKÝ (1818—1882), se narodili kolem roku 1810; v letech čtyřicátých se objevila se svými prvotinami její mladší větev, zrozená přibližně o deset let později, PROKOP CHOCHOLOUŠEK (1819—1864), BOŽENA NĚMCOVÁ (1820—1862) a KAREL HAVLÍČEK (1821—1856).

Toto generační rozvrstvení se ovšem nekryje vždy s rozvrstvením ideovým a směrovým, ale přibližné shody zde jsou. Věkové rozdíly, které znamenaly rozdílné zkušenosti životní a literární, do značné míry podmínily rozdělení úloh. ČELAKOVSKÝ a jeho současníci, kteří všichni aktivně vytvářeli již český preromantismus, stávali se jeho přirozenými pokračovateli v sentimentalismu let třicátých a čtyřicátých; liberálně buržoazní postoj, který ve svém mládí zaujali, měl v nich v novém období, kdy získal širší základnu, své hlavní mluvčí

až do té doby, kdy politicky zmohutněl a nově se zaktivizoval. Jejich požadavky kladené na uměleckost již v období preromantickém spolu s jejich tvůrčími zkušenostmi umožnily jim rozvinout sentimentalistickou obměnu původního preromantismu v pozoruhodné šíři.

„Mládež let třicátých“, pro niž byly ideje a umění preromantiků zážitkem jejího přípravného stadia a která právě ve významných letech evropských revolučních hnutí, v letech 1830 a 1831, začínala hledat svou vlastní cestu, měla přirozeně nejvíce předpokladů, aby pochopila signály nové situace, aby se stala avantgardou nově se rozvíjející národní společnosti, aby zatoužila přejít od iluze k realitě, od snu k činu. Z mládeže let třicátých vyšel zakladatel romantického směru MACHA a hlavní představitel úsilí o pozitivní budování národní společnosti TYL. Dva příslušníci mladší větve této generace, HAVLÍČEK a NĚMCOVÁ, získali si pak tu zásluhu, že první a nejbystřěji rozpoznali ideové a umělecké úkoly, jež vyplývaly z vývojového zlomu v polovině let čtyřicátých.

#### Cíle literární tvorby — Boje uměleckých koncepcí Vztah mezi vědou a literaturou

Úkoly a cíle literatury let třicátých a čtyřicátých byly několikeré a namnoze i protichůdné.

Zmohutnění národního hnutí, zrealnění národně konsolidačního procesu, jakož i technické zdokonalení národní literatury působilo, že úsilí předchozího období vytvořit díla umělecky vyspělá nejen nepolevilo, ale ještě zesílilo. Srovnávání s literaturou rozvinutých národů dostalo nové impulsy; díla osobitě národní a přitom schopná světové konkurence jevila se reálnější možností a naléhavější potřebou než v době, kdy představa vyspělého českého národa byla jen věcí víry úzkého kruhu „vlastenců“.

Velká umělecká náročnost, obecně se uplatňující, dostoupila zvláště vysokého stupně v okruhu „romantickém“. Radikální sen o krásnějším, dokonalejším světě přenášel romantiky přes hranice skromné skutečnosti i v oblasti nároků a tužeb uměleckých. Do této oblasti se dokonce v praxi více méně soustředil, neboť krásu, velikost bylo v tísní společenského života možno uchvátit právě jen ve sféře umění. Romantikové bojovali o skutečnost života, o novou společnost, ale mimoděk byli puzeni k tomu, aby život dočasně nahradili uměním, krásu společenskou krásou uměleckou. V romantismu byla silná tendence, aby život a umění splývaly. Romantický postoj podněcoval k odvážné tvorbě nových a účinných forem. Na jeho podkladě byla nová česká literatura, literatura národa teprve se obrozujícího k plnosti své existence, schopna vytvořit samostatným, vlastním činem národní dílo rovnocenné nejvyspělejší tvorbě světové.

Tytéž podmínky, které vedly k vytyčení vysokých nároků ideových a uměleckých, působily však zároveň i opačně. Národní kultura, odpovídající potřebám rozvíjející se národní společnosti, musela nejen sledovat její vývojové perspektivy, ale musela zároveň respektovat její skutečný stav. V tomto ohledu byla situace podstatně odlišná od situace v období předcházejícím, kdy izolovanost národně uvědomělé vrstvy, pracující jen pro úzký okruh vzdělavců, dávala nejnáročnějším snahám volnou ruku. Již na sklonku let dvacátých si spisovatelé uvědomovali, že svým vysokým pojetím se rozešli s realitou národního života (srov. str. 199), a počali hledat usilovněji cesty k širším vrstvám. V letech třicátých a čtyřicátých se stalo umění, které by bylo blízké širší národní veřejnosti, uznanou nezbytností.

V praxi to vedlo často k útvarům ideově a umělecky kompromisním, které odpovídaly přechodnému rázu tehdejší společnosti. Díla vysloveně nenáročná, „triviální“, přestávala být i za pomalého společenského růstu let třicátých nutností. Užitečné byly některé jejich prvky. Nová tvorba je přejímala, ale nezůstávala na jejich úrovni. Pokud jde o stránku ideovou, kolísala — tak jako měšťanské publikum samo — mezi ideou touhy, vzruchu, snu o lepším životě a přítakávající zálibou v šosácké idyle a pohodě.

Zřetel k čtenářským možnostem teprve se rozvíjející buržoazie, ústup na pozici, z níž bylo možno bezpečně proniknout do publika, neznamenal prostě jen uspokojení „sociální objednávky“. Ve specifických českých podmínkách byl důležitým činem národně konsolidačním a buditelským. Rozvoj české buržoazie v letech třicátých, rozmach českého národního hnutí byl v základě zákonitý, vyplýval z nezadržitelného rozvoje nových výrobních sil a nových společenských vztahů (srov. str. 310), v praxi však narážel na překážky, které jej mohly přinejmenším zabrzdit, a odsunout tak konstituování národa do daleké budoucnosti. Mladá česká buržoazie byla jen buržoazií drobnou, ve většině případů se rekrutovala z lidových a pololidových vrstev, byla politicky a hospodářsky mimořádně slabá. Proto tlak feudálně reakčního režimu doléhal na ni zvláště silně a mohl podvazovat její rozvoj zvláště nebezpečně.

Ještě větším nebezpečím byla současná existence a konkurence rozvíjející se buržoazie německé. Německá buržoazie byla hospodářsky a politicky daleko mocnější, úspěšněji zápasila s reakčním režimem. Vznikalo tak nebezpečí, že v rozhodující chvíli převezme vedení v českých zemích tato buržoazie a s ní vůbec německá národnost. Německá konkurence měla ovšem pro rozvoj českého národního hnutí také význam kladný, neboť nutila slabší buržoazii českou, aby hledala oporu u svého národa, aby zdůrazňovala svůj český charakter a budovala českou národní společnost. Na druhé straně však nadřazené postavení německé buržoazie lákalo českou buržoazii, aby přecházela do jejího tábora a získávala tak její výhody. Na postavě máselnice Mastílkové, již imponuje společenská a kulturní váha němectví, kontrastujícího s českou lidovou

prostotou, Tyl zobrazil ve Fidlovačce, hře z poloviny let třicátých, přímo autenticky tyto tendence v rostoucí, bohatnoucí české buržoazii. Současná německá literatura nabízela pohotově četbu všeho druhu, díla, která mohla uspokojit kulturní nároky všech stupňů. Uspokojit všechny kulturní nároky ve formě národní, české, nabídnout četbu, která měla naději, že bude bez váhání přijata a pochopena, bylo tedy buditelským úkolem, znamenalo aktivní, cílevědomou podporu českého národního hnutí. Velmi často se ovšem pronikalo do čtenářských kruhů za cenu toho, že se setrvalo na idejích a formách, které nový pohyb a růst nevyjadřovaly, které respektovaly šosácký obzor a vkus.

Buditelské a výchovné úkoly, které takto léta třicátá a čtyřicátá měla, nutnost podpořit a usměrnit rozvoj české buržoazie, vedly k tomu, že literatura si vytkla také přímo cíle propagační a výchovné, že přímo zobrazovala problémy národního růstu a tendenčně naváděla k jejich řešení ve smyslu potřeb národního hnutí.

Především se soustředila k tomu, co v daném okamžiku bylo pro národní uvědomělost znakem základním, k propagandě uvědomělosti jazykové. Přesvědčovala o významu mateřského jazyka a snažila se rozšířit jeho používání z uzavřených domácností do veřejného života: „Lidský jazyk — lidská řeč je prostředek nejhlavnější, kterým se může blaho národu rozšířit a tudy i vlasti posloužit. Musí to býti ale jazyk takový, kterému lid rozumí, v kterém uvyknul mysliti a myšlenky i city své vyjadřovati — totiž jazyk mateřský. Tím se musí lid vyučovati, tím se musí k němu mluvíti a povinnosti jeho do hlavy i do srdce mu vštěpovati“ (Tyl v povídce *Vlast a matka*, 1844). Pomocí odkazů na slavnou národní minulost, na tradici i krajinný půvab domoviny literatura propagovala pojem vlasti jako územně, historicky, kulturně podložené pospolitosti příslušníků českého jazyka: „Vlast — totiž ona země, kde jsme se zrodili... země, kteráž nám jako pravá matka všech pokladů svých poskytuje... (která je) domovem našich milých krajanů, kde se učení mužové zrodili, kde udatní hrdinové krev svou prolili, kde slavné činy povstaly, kde se znamenité nálezy učinily — a to všecko jen k oslavě a ve prospěch nás všech-ných, ježto jsme v této zemi zrozeni a jedním národem se nazýváme!“ (Tyl tamtéž.)

Literatura tohoto směru zpravidla zdůrazňovala také význam a hodnotu lidu, vrstev, které si zachovaly svůj český charakter a byly zdrojem společenského rozvoje ve směru národním. Propagovala též jisté hodnoty morální, poctivost a přímost, pevnost a rozhodnost, životní optimismus a citovou a mravní čistotu — vlastnosti, kterých bylo zapotřebí, aby těžce zápasící společnost překonala překážky, jež se jí v této stísněné době stavěly do cesty, a unikla svodům, které ji lákaly do cizího tábora. Vcelku nešlo o nové ideje, nýbrž v podstatě o vlastenecký a morální program jungmannovské generace. Pouze zdůrazňovaná pospolitost územní, kterou si Jungmannova doba, nalézající v Praze

i venkovských městech takřka výlučně německý ráz, nahrazovala ideálním pojmem „pravé vlasti“, již „jen v srdci nosíme“, byla novým ideovým prvkem, v němž se charakteristicky odrážel postupující rozmach české národnosti. Ať však šlo o myšlenky staré nebo nové, v každém případě nové a historicky závažné bylo tu úsilí vnést národní uvědomění, vlastenecký program do širokých vrstev, učinit jej vědomím národa. Proto měla soudobá tendenční a propagační literatura nový ideový smysl, znamenala plnění aktuálního úkolu nového období, pozitivní budování národní společnosti. V letech čtyřicátých zesílilo ještě úsilí udržet národní jednotu, čelit třídní diferenciaci buržoazie, a přibyl úkol vychovávat k politické aktivitě.

Již výchovný, tendenční charakter této literatury způsoboval, že charakter a postavy byly často podány jen schematicky, děje bývaly násilně přizpůsobeny autorovu výchovnému a propagačnímu záměru, výklady a deklarace nahrazovaly umělecké zobrazení. Nadto také snaha, aby tato literatura byla ochotně přijímána v širokých vrstvách, vedla k ideovým i uměleckým koncesím podobného rázu jako v té literatuře, která chtěla jen bavit, jen vyhovět běžným čtenářským požadavkům.

Obraz úkolů a cílů, jež si literatura třicátých a čtyřicátých let kladla, je tedy velmi pestrý. Vedle snah revoluční avantgardy národní společnosti existoval tu zřetel k zájmům liberální buržoazie i k šosácké, vlastně ještě feudální zaostalosti českého měšťanstva a k skromným čtenářským možnostem širokých pololidových a lidových vrstev; vedle literatury, která vyjadřovala zážitek doby, literatura, která chtěla propagovat a vychovávat; vedle tvorby, jež měla vysoké i nejvyšší umělecké ambice, tvorba, která byla ochotna přizpůsobit se nevyspělému vkusu. V přechodném a složitém období let třicátých a čtyřicátých měly všechny tyto různorodé, někdy přímo protichůdné tendence své historické oprávnění a mohly snadno existovat vedle sebe a vzájemně se tolerovat. Existuje řada dokladů o vzájemném respektu mezi jednotlivými směry, v řadě případů dokonce táž osobnost sledovala dvojí nebo trojí cíl své doby. Ovšem tato rozdílnost vedla též k vzájemným bojům, zejména tehdy, když se jednotlivé směry projeví ve vyhraněné podobě. Formální uhlazenost pokračovatelů Jungmannových střetla se i v přímých konfliktech s aktivnějším a pozitivně budovatelským směrem. V ostrých, i osobně zahrocených polemikách, vedených roku 1834 mezi *Českou včelou* a *Květy*, to jest mezi jungmannovcem ČELAKOVSKÝM a vůdcem nového buditelského kursu TYLEM, objevil se tento rozpor v nejzjevnější podobě.

Hlavní konflikt koncepcí a směrů se však v třicátých letech týkal *romantismu*. Konkrétně v něm šlo o zhodnocení literárního působení KARLA HYNKA MÁCHY, zejména jeho básně *Máj* (1836). V tomto případě vyvstal nejurčitěji historický rozpor mezi ideovou průbojností úzké skupiny a názorem většiny, mezi zásadním ideovým i uměleckým postojem a aktuální účelností literatury.

Romantismus měl v době svého zrodu, v polovině let třicátých, vskutku dvojklané ostří a postavení sporné. Představoval nejpokrokovější ideologii doby, obrazil revoluční tendence, ukazoval nejsměleji vpřed, k revoluci, k roku 1848, vytvořil nesporné hodnoty umělecké. Avšak ve své konkrétní podobě a svými ideovými důsledky mohl v daném okamžiku skutečně působit i negativně. Byl nejen kvasem vzpoury a světlem naděje, ale ochromoval také národní energii, odváděl od společenské aktivity, jež byla možná a potřebná. Byl poznáním a snem výjimečného jedince, zatímco bylo třeba probouzet celý národ; vycházel z nejžhavějšího prožitku reality, ale na současníky působil jako odvrát od společnosti, která musila být pozvolna vedena, vychovávána, budována, aby sen mohl se jednou proměnit ve skutečnost; projevoval se negací a často i pesimismem, zatímco historickou skutečností a potřebou byl růst, víra, optimismus. Boj proti romantismu měl složité pozadí. Vyrůstal ze zřetelů k potřebám budování národní společnosti, ale i z odporu liberální buržoazie k jeho revolučnímu smyslu.

Za stabilizovanější situace v letech čtyřicátých všechny tyto rozpory se zmírňovaly. Ideová výbojnost a umělecká náročnost přestávaly být do té míry exkluzivní záležitosti, když buržoazie jako celek politicky a kulturně zmohutněla a chystala se převzít politické a kulturní vedení. Propagační a výchovný záměr znamenal nyní v míře daleko menší rezignaci na vyspělé umění. Zážitek a záměr nebyly již strohými protiklady. Poněvadž ideová diferenciaci v nové národní společnosti, rozpory mezi zájmy buržoazie a lidu nedostoupily před rokem 1848 vyššího stupně, neutkávaly se ještě v konfliktech směrů, jež tuto diferenciaci obrazy. Jediným případem ostrého boje směrů byl konflikt s přežívajícím sentimentalismem, který se v této době stával mimoděk nebo záměrně (srov. str. 314) výrazem reakčního stanoviska. Po této stránce měla v polovině čtyřicátých let největší dosah HAVLÍČKOVA kritika Tylovy povídky *Poslední Čech*. K velkému, zásadnějšímu boji idejí a směrů došlo však teprve po dozrání situace, v období následujícím, revolučním a porevolučním.

Celkový obraz úkolů nové literatury se v letech třicátých a čtyřicátých měnil také v tom, že z jeho rámce ustupovala věda. Česká věda se v tomto období rozvíjela jak po stránce vnitřní, tak i navenek, neboť se konstituovaly další obory a rostla specializace; přitom však mizejí ty její funkce a ten její charakter, který ji dosud uváděl do zvláštní souvislosti s literaturou v užším smyslu, s literaturou uměleckou. V prvních obdobích národního obrození věda vytvářela předpoklady pro rozvoj vlastní literatury — budovala její nástroj, spisovný jazyk, odkrývala zasutou literární tradici, později také ozřejmovala teoreticky základy krásné literatury a převzala úkol formovat národní vědomí. V období Jungmannově, Rukopisů, Kollárově, Čelakovského přímo se prolínala s poezií. Od let třicátých byla však literatura umělecká schopna sama a na podkladě svých specifických prostředků plnit všechny úkoly, které jí národní

společnost ukládala. Rozvoj jazyka uměleckých děl přestal být záležitostí filologickou a stal se věcí umělecké tvorby, těžící z poměrně již konsolidovaného fondu jazykového, upevněného a obohaceného předchozí činností filologickou i uměleckou. Věda byla součástí národní vzdělanosti v tom smyslu, že svými vlastními metodami řešila své specifické otázky, směřovala k poznání, které není úkolem literatury a které není umělecké metodě dostupné. Přesto však i v tomto období vzniklo několik děl, která nelze oddělit od dějin literatury. Jsou to velké práce, v nichž dozrála nebo zrála vědecká koncepce a plány předchozího období.

V letech třicátých byla dotvořena velkolepá syntéza jazykových potřeb obrození, tezaurus českého jazyka, JUNG MANNŮV *Slovník česko-německý*, dokončený v roce 1833 a vydávaný v pěti svazcích v letech 1834—1839 (viz str. 253); citlivá reakce literatury na toto dílo — básně oslavující jeho národně budovatelství význam (Čelakovský, Kollár) — ukazuje, jak důvěrně se v tomto případě sešly věda a literatura.

Národně konsolidační proces zároveň podepřela také díla dějepisná. Vynikajícím dílem byly ŠAFAŘÍKOVY *Slovanské starožitnosti* (1836—1837) spolu s doplňujícím *Slovanským národopisem* (1842). Slované starožitnosti, obsahující dějiny Slovanstva do konce 10. století, vycházely sice z apriorní koncepce velké slovanské minulosti, ale to nemohlo znevážit důkladnost heuristické práce s prameny a jejich kritické interpretace. Ještě více však znamenal jejich smysl ideový, důkaz o autochtonním, s ostatními vůdčími evropskými národy rovnocenném původu slovanských národů. Slované starožitnosti daly národnímu vědomí a sebevědomí slovanských národů pevnou bázi, znamenaly argument, který slovanská národní hnutí při hledání svého oprávnění a smyslu potřebovala. Starožitnosti, jejichž koncepční jádro po ideové i pracovní stránce vzniklo ještě v období kollárovského slavismu a herderovské filosofie dějin, nebyly nijak v rozporu s korekturou slovanské myšlenky v novém období. Postupující idea samostatnosti, svébytnosti jednotlivých slovanských národů nepopírala a nechtěla popírat slovanské společenství v dávné minulosti; i za probíhající diferenciace bylo přijímáno jako povzbuzení.

V letech třicátých počal psát FRANTIŠEK PALACKÝ velké dílo o českých dějinách. První díl jeho *Geschichte von Böhmen* vyšel roku 1836, díl druhý, obsahující dva svazky, v letech 1839 a 1842, první část třetího dílu roku 1845. Použití německého jazyka omezovalo sice působnost díla ve smyslu národním, ale i tak byl jeho význam veliký. Bylo logickým pokračováním velkého ideového úkolu národně obrozenského, z něhož Šafaříkovy Starožitnosti naplnily jen první část: zdůvodňuje existenci, smysl národa, a to ve směru, který byl naléhavým požadavkem v době, kdy obecně slovanská koncepce již nemohla dostatečně zdůvodňovat české národní snahy. V *Geschichte* Palacký kreslil ve velkých obrysech i detailech historii svébytného českého národa a jeho speciální

poslání jako jednoho ze slovanských národů. Svě ideje dějinně filosofické ovšem rozvinul a doložil zřetelněji a účinněji teprve ve zpracování českém, v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě*, které zahájil až v roce 1848 (srov. str. 465).

### Povaha literárního jazyka

Ideové a formální tendence preromantického období uplatnily se význačným způsobem na jazyce literárních děl. Nové podmínky a zásady třicátých a čtyřicátých let obměnily se i ve změnách celkového charakteru literárního jazyka.

Již na sklonku Jungmannova období počal si JUNGMANN sám i jeho stoupenci, především PALACKÝ a ČELAKOVSKÝ, uvědomovat, že literární jazyk se stal nebezpečně exkluzivním, že se nebezpečně vzdaluje od vlastní normy spisovného jazyka, že metoda preromantické jazykové tvořivosti omezila společenskou základnu literárního jazyka na úzkou vrstvu speciálních zájemců. Podle mínění Palackého z roku 1829 působením Rukopisů básnická řeč „přirozenou svojí ohebností jsouc podporována, povznesla se brzy ku vzletu a bohatství, který již hrozí, že se jí samé stane nebezpečný, poněvadž národ jen málo jest zvyklý, aby sledoval vzlet svých nadšených spisovatelů“. Preromantická etapa, záležející v pronikavé poetizaci jazyka, ve vytváření autonomní básnické mluvy, byla nyní hodnocena již jen jako dílčí úkol, jako pouhý článek dalšího, vyššího vývoje, jako nutný výkyv, který je třeba po splnění dočasně platného úkolu uvést do normální polohy, to jest usměrnit vývoj tak, aby jazyk neztrácel kontakt s širší národní společností. Takovéto myšlenky vyslovil sám JOSEF JUNGMANN ve svém pojednání *O klasičnosti v literatuře vůbec, a zvláště české* z roku 1827.

V protikladu k principům preromantického období léta třicátá a čtyřicátá usilovala o přirozenost a srozumitelnost jazyka. Toto úsilí nemohlo ovšem znamenat návrat k chudobě a nevyvinutosti jazyka předjungmannovské doby a nemohlo ovšem znamenat ani návrat k češtině veleslavínské. Společenský a literární rozvoj nového období vyžadoval jazyk kultivovaný i v těch případech, kdy se literatura sblížovala se širokým publikem nejtěsněji. Jestliže bylo o literatuře určené k běžné četbě řečeno, že „jest již věru potřeba, abychom se na širém poli beletristiky z jistých mluvnických, ouzce jen dle starého kronikáře urobených kovů vymknuli a lehounce, nenuceně, přirozeně mluvíti se naučili“ (TYL o Markových Známostech z průjezdu, srov. str. 379), bylo současně zdůrazněno, že jazyk se nesmí vzdát vyšších hodnot, k nimž se pracoval, že není ani v takových případech žádoucí „nějakou poetickou barvu stírati“. Na Tylovi právě jeho současníci hodnotili, že dovedl spojit přirozenost s kultivovaností, že jazyk uvedl „zpět na přirozenou půdu živé konverzace, ovšem zušlechtně“.

Obecnou zásadu kultivované přirozenosti neuplatňovalo ovšem nové období ve všech případech stejným způsobem. Jedinou všeobecně platnou zásadou bylo nerozmnožovat již dosavadní jazykové prostředky novým tvořením. To, co bylo novotářskou prací jungmannovců vytvořeno, nebylo však zásadně odmítáno. Nemusilo se tak ve jménu přirozenosti a srozumitelnosti dát již proto, že se zatím, v průběhu času a s růstem vzdělanosti, novoty a poetismy preromantického období do jisté míry vžívaly a nepůsobily již dojmem příkré exkluzivnosti. K speciálním účelům, když téma a pojetí vyžadovaly jistou výjimečnost, vznešenost, slavnostnost, byly dokonce vcelku převzaty. Tak tomu bylo v případě básnický pojatých žánrů, především poezie samé (sentimentálního i romantického směru), v případě velkých, patetických dramát a také (nečetné) „básnické“ prózy. Poezie a „poetický“ pojaté ostatní druhy našly si nový prostředek, jímž obohacovaly jazyk, aniž dále omezovaly jeho zevní shodnost s územ nebo normou. Využívaly hlavně zvukové stránky jazyka, uplatňujíce rozmanitým způsobem princip opakování menších i větších prvků jazyka, hlásek, slabik, celých slov. Oba vůdčí básníci třicátých let, Čelakovský a Mácha, a později i Erben vynikli, každý svým osobitým způsobem, v organizování zvukové stránky jazyka. Největší básník období, Mácha, těžil také silně z významové stránky jazyka, hlavně tím, že směle vytvářel nová, neobvyklá slovní spojení.

V těch dílech, která byla pojata civilněji, střízlivěji, „prozaicky“ (z hlediska druhového to byla hlavně próza a část dramatické tvorby), byly zachovávány principy spisovné mluvy, spisovná věta, spisovné tvarosloví, spisovný slovník, usilovalo se však o oproštění od staré složitosti, resp. výjimečnosti: věta byla zbavena oblíbené periodické výstavby a myšlenkové členitosti a byla pomíjena slova příliš zvláštní. Kromě toho se sahalo často též do zásob živého mluveného jazyka (hlavně v částech konverzačních), dokonce i ke germanismům, ale tak, aby spisovnost jazyka nebyla hrubě porušena.

I po jazykové stránce má toto období přechodný ráz. Překonání exkluzivnosti ve směru ke kultivované přirozenosti bylo nesnadným úkolem, který byl řešen jen postupně a často se nevyhnul výkyvům na různé strany, do staré strojenosti nebo naopak do naturalistické reprodukce mluveného jazyka. Teprve na sklonku období, v pracích Karla Havlíčka a zejména Boženy Němcové, došlo k umělecky přesvědčivému řešení, k vytvoření jazyka, který byl zároveň blízký mluvené řeči lidu i vpravdě kultivovaný, v plné míře literární.

### Vztahy mezi českou a slovenskou literaturou

Na jazykových otázkách se nejmarkantněji projevil další vývoj vztahu mezi literaturou českou a slovenskou. V letech třicátých a čtyřicátých pokračoval ve směru, který byl naznačen v předchozím období: zenit literární a kulturní spo-

lupráce na společné jazykové základně byl překročen, diferenciace nezadržitelně pokračovala, takže v polovině čtyřicátých let se formální rozchod, jazykové osamostatnění slovenské literatury, stal skutečností.

V letech třicátých významně pokročila literatura užívající bernoláčtiny jako spisovného jazyka. Dospěla k výsledkům, které přesvědčivě prokazovaly literární životnost slovenštiny, její schopnost rozvíjet hodnotnou literaturu. Tři velká epická díla JÁNA HOLLÉHO (Svatopluk, 1833, Cirillo-Metodiada, 1835 a Sláv, 1839) a ještě jiné jeho básnické práce se v ideovém patosu a uměleckém vzletu směle měřily s náročnou poezií psanou česky a reprezentovanou především Slovákem Janem Kollárem. Básnickými díly Hollého stala se jazykově svébytná slovenská literatura v třicátých letech faktem, který měl velkou váhu, i když stále ještě zůstal v celku slovenského literárního života výjimkou.

Idea jazykové jednoty měla v letech třicátých nadvládu, a to nejen u starší generace, klasicistické a preromantické, ale i ve vrstvě nejmladší, která ve čtvrtém desetiletí právě pronikala do literárního života a ujímala se v něm vedení. Jazyková a literární jednotu nebyla ovšem na Slovensku chápána ve smyslu „českém“, nýbrž „československém“, to jest jako syntéza prvků českých a slovenských, a ne jako potlačení slovenských odchylek a zvláštností. V průběhu let třicátých se vyvíjelo úsilí, aby slovenský podíl byl zesílen. Existence bernoláčtiny a její literární úspěchy také přispívaly k tomuto vývoji. Slovákizování jazyka zesiloval v této době KOLLÁR, důrazně je uplatňoval almanach *Zora* (1835—1840), jehož iniciátorem byl bernolákovec MARTIN HAMULJAK v Budíně. Jménem slovenské literární mládeže třicátých let LUDOVÍT ŠTÚR v roce 1836 toužil: „Kéž by Čechové ne jen slova naše přijali původní slovenská, ale i v dobách mluvnických jen o něco ustoupili, odtudto by nejen názvem, ale i samou věcí řeč československá vyšla.“ Prakticky uskutečnil v témže roce tuto koncepci štúrovský almanach *Plody zboru učenců řeči československé prešporského*, kde MICHAL MILOSLAV HODŽA proklamoval myšlenku „pěkné řeči československé“, která není „ani obecná česká, ani pouhá slovenská, ale snažností umělců z obou vykvětlá a nad oběma vyvýšena“. Současně vydávaný časopis *Hronka*, zastávající zvlášť důrazně jednotu Čechů a Slováků, stavěl se sice teoreticky proti rozrušování spisovného jazyka slovakismy, ale v praxi je propouštěl a tím jen zase prokazoval nepřemožitelnost těchto tendencí ve slovenském literárním prostředí.

Slovenské snahy o „československou“ jazykovou a literární jednotu, v níž se češtině a české literatuře přiznávalo vedení, ale žádal se vydatný podíl slovenský, odpovídaly složité, nevykrytalizované situaci slovenského národního hnutí. V letech třicátých bylo ještě natolik slabé, že nemohlo reálně spoléhat na vlastní síly. Opíralo se plnou vahou o silnějšího českého partnera. Existovalo však, mělo jisté nároky, mělo své specifické slovenské potřeby; proto aspoň částečně uplatňovalo ve spisovném jazyce specifické slovenské prvky. Z české

strany narážela tato koncepce od třicátých let na pevný odpor. Vcelku odmítavě vyzněl JUNGMANŮV článek *O různění českého spisovného jazyka* (1832) a PALACKÉHO pojednání *O českém jazyku spisovném* (z téhož roku); velmi vyhraněně byly formulovány námitky CHMELENSKÉHO v recenzi almanachu Zora roku 1836: o jazyce, který podle Slováků měl být syntézou spojující Čechy a Slováky v pevnou vyšší jednotu, Chmelenský řekl, že není ani český, ani slovenský, a jazykové pokusy tohoto druhu označil za škodlivé. Odmítavé stanovisko Čechů proti smíšenému „československému jazyku“ bylo ovšem oprávněné. Čeština, která dosáhla na podkladě smělého neologizování potřebné rozvinutosti, potřebovala v době, kdy se počala česká národní společnost upevňovat, stabilitu a bránila se porušování. V podstatě se v odporu proti slovenskému experimentování se spisovným jazykem projevilo stanovisko relativně konsolidovanější národní pospolitosti. Slovenské úsilí o slovakizování a česká snaha ubránit čistotu spisovného jazyka byly dva projevy téže věci, téže tendence — postupujícího rozvoje dvou národních hnutí, v němž se zatím hnutí slovenské opozdilo za českým.

Jestliže v Čechách i na Slovensku v letech třicátých převládalo přesvědčení o zásadní potřebě společného postupu Čechů a Slováků ve věcech jazykových a národních a jestliže se v tomto smyslu mluvilo i o jejich jednotě, pak již tím byly dány předpoklady k rozvíjení dosavadní literární vzájemnosti. Mladé a slabší slovenské národní hnutí nalézalo oporu v české literární produkci, ale zároveň ji samo posilovalo a rozhojňovalo. Přínos Kollárův stal se trvalou součástí českého literárního povědomí. Česká literatura naopak záměrně přihlížela k slovenským potřebám. V tomto směru se mohly svou širokou publicitou nejlépe uplatnit časopisy. Nejvíce pronikl a působil nejohrobněji vedený časopis třicátých let, *TYLOVY Květy*, které právě také nejvíce respektovaly specifické slovenské zájmy. Přihlížely k slovenskému životu a měly mezi svými spolupracovníky významné slovenské spisovatele, ŠTÚRA, KUZMÁNYHO, HURBANA aj. Na slovenské straně pěstoval aktivně vzájemnost zejména časopis *Hronka*, který zasahoval do českého literárního života (srov. str. 329).

Počátek let čtyřicátých byl dobou, kdy slovenské diferencující tendence nabyly převahy nad ideou jednotící. Slovenské národní hnutí zesílilo natolik, že jeho potřeby byly již slovensky specifické a nemohly být uspokojeny kompromisní, neurčitou ideou kultury a jazyka „československého“. Slovenské národní hnutí našlo odvahu k samostatné existenci, hledalo oporu na prvním místě v sobě samém, ve vlastních lidech, v mladé slovenské buržoazii. V roce 1842 Hurban napsal: „My jsme Slováci veskrze, v nás nic není českého, naše díla jsou plod ducha veskrz slovenského.“ Proklamování samostatného slovenského jazyka v roce 1843 realizovalo základní znak svébytné národní pospolitosti slovenské. I když nechybělo přirozeně rozpaků a pochybností ani mezi iniciátory, spisovný jazyk byl přijat obecně se souhlasem a rychle se ujal. Jeho

životnost se prokázala tím, že se vzápětí na jeho základně rozvinula výrazně národní slovenská literární tvorba „školy Štúrový“, ANDREJE SLÁDKOVIČE, SAMA CHALUPKY, JANKA KRÁL'E, JÁNA BOTTA.

Ustavení spisovné slovenštiny zasáhlo však hluboko do vztahů česko-slovenských. Z české strany byla odluka přijata krajně odmítavě. Příčiny tohoto odporu byly složité. Svou úlohu hrála tu obava, že porušení jednoty oslabí frontu, a upřímně byla také míněna obava, že slabé slovenské síly neodolají stupňujícím se maďarskému tlaku. Neméně, ba více působily však politické a kulturní zájmy upevňující se české buržoazie, její úsilí mít co nejširší základnu pro boj o politické a kulturní postavení v mnohonárodní říši; speciálně působila snaha čelit maďarskému nacionalismu. V boji proti štúrovskému postupu se česká buržoazie opírala o příslušníky starší slovenské generace, kteří neměli pochopení pro novou situaci na Slovensku, hlavně o rozhodného a útočného JANA KOLLÁRA (ŠAFAŘÍK si vedl mírněji), z jehož iniciativy byl roku 1846 vydán sborník *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*, který byl široce založeným pokusem o zmaření jazykové samostatnosti slovenské. Útočností vynikal v těchto otázkách také KAREL HAVLÍČEK.

Odmítavé stanovisko k samostatnému slovenskému vývoji odpovídalo zájmům české liberální buržoazie a z jejího tábora také útoky pocházely. Náznaky této vedoucí vrstvy české národní společnosti ovlivňovaly i ostatní veřejnost, nepřevládly však úplně. Jako již v letech třicátých docházely někdy, hlavně mezi radikálnější a lidověji smýšlející mládeží, jistého porozumění tehdejší nesmělé, kompromisní snahy o uplatnění slovenské svébytnosti, tak za pokročilejší situace let čtyřicátých projevovala zase radikální mládež pochopení pro rozhodný postup Slováků.

Představitelé slovenského národního hnutí nesli těžce české neporozumění a útoky. ŠTÚR a jeho stoupenci bránili se nejen trpělivě, ale i pevně. Byli si přitom vědomi toho, že jejich počín není namířeno proti zájmům českým, že je nutností, která nemůže poškodit společné zájmy a spolupráci. Štúr napsal v závěru práce, v níž vyložil důvody a nezbytnost jazykové samostatnosti, Nářečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí (1846): „Budú si vari daktorí aj to myslieť, že sa od Čechov odtrhnúť chceme, ale zachovaj nás boh od odtrhnutia. Kto sa teraz od bratov svojich trhá, padne pod najťažšiu odpoveď pred národom našim. My v tom zväzku s nimi, ako sme boli, aj naďalej ostať, čokoľvek znamenitého vyvedú, si osvojovať, s nimi v duchovnom spojení stáť, a kde im bude môcť čo dobrého urobiť, vykonať chceme, ako to naspäť od nich ako bratov očakávame.“ Štúr, ktorý jednal v súlade s historickým vývojom svojho národa, rozpoznal dobre skutočné možnosti a úkoly, jež oba národy do budúcnosti spojovaly.

## Publicistika — Divadlo

### Organizace společenského a kulturního života

Časopisy třicátých a čtyřicátých let většinou nebyly podniky zcela novými, nýbrž pokračováním z období předchozího, prošly však od počátku let třicátých výraznými změnami, z nichž je dobře patrné, jak vzrostly možnosti a úkoly národní kultury a národní společnosti. Vesměs teprve v třicátých letech se vyhranil charakter těchto časopisů a vůbec stabilizovala jejich existence. Příznačný je v tom směru vývoj muzejního časopisu, který vznikl na sklonku let dvacátých jako typický výraz podmínek národního života před rokem 1830. Právě na prahu nového období, roku 1831, zanikla jeho německá verze, jež byla projevem zemsky pojímaného českého patriotismu, a naopak začal plně žít časopis český — od téhož roku pod svým definitivním názvem *Časopis Českého muzeum* — jako orgán vědy a literatury pojímané již jasně ve smyslu vskutku národním; jeho redakci vedly v tomto období vesměs zakladatelské osobnosti české národní vědy, FR. PALACKÝ (do roku 1838), P. J. ŠAFAŘÍK (do roku 1843), v letech 1843—1850 tvůrce české archeologie, autor *Pravěku země české* (1868), J. E. VOCEL. Podobně měly starší kořeny oba hlavní literární a kritické časopisy let třicátých, *Česká včela* a *Květy*. Českou včelu vytvořil z dosavadních Lindových *Rozličností*, určených jen zábavě a popularizaci (srov. str. 155), F. L. ČELAKOVSKÝ; byla, jako před ní *Rozličnosti*, beletristickou přílohou jediných tehdejších novin, *Pražských novin*, jejichž redakci rovněž převzal Čelakovský. *Květy* učinil předním orgánem soudobého literárního života JOSEF KAJETÁN TYL ze „starého, nedomřelého“ (podle případných slov Tylových) Hýblovu časopisu *Jindy a nyní*; za Tylovy redakce podržel časopis v prvním ročníku (1833) starý název *Jindy a nyní*, pak byl přezván na *Květy české*, od roku 1835 se natrvalo užívalo titulu *Květy*.

Časopisům připadl převážně úkol respektovat a rozvíjet možnosti širších vrstev národa, především podepřít formování vedoucí třídy, buržoazie. Slova, jimiž roku 1837 charakterizoval Palacký snahy časopisu muzejního, vystihují vcelku cíle všeho časopiseckého podnikání třicátých a čtyřicátých let: „*Nejvíce žádostivi jsme byli, aby literatura naše přestala býti výhradným jméním buďto obecného lidu, buďto jen několika výtečných učenců, ale aby střední vzdělané třídy obecnstva českého k ní se naklonily... přesvědčení jsouce, že v tom vlastně ‚životní otázka‘ literatury naší záleží.*“ Palackého slova ukazují zřetelně, jak se proti předchozímu období proměňovala základna české literární tvorby a jak se právě časopisy podílely na využívání daných možností a plnění úkolů, jež odtud vyplývaly.

Základní zaměření časopisů na společenské a kulturní upevnění mladé české buržoazie nevylučovalo ovšem jistou rozdílnost v ideových a uměleckých koncepcích literárního úsilí a jisté odstínění v společenské orientaci. Naopak právě tato rozdílnost je tak významná, že poskytuje i hledisko pro jejich utřídění.

*České včele* vtiskl ráz její zakladatel ČELAKOVSKÝ. Zejména za jeho redakce (1834—1835) charakterizovala ji značná ideová i umělecká náročnost, která však nikdy nepřekračovala vlastní obzor a vlastní iniciativu vzdělanější, ale dosud hodně strnulé, nevýbojné buržoazie třicátých let. Česká včela rozvíjela v přístupnějších formách preromantický a sentimentální idealismus (mnoho pozornosti věnovala slovanské myšlence ve starším pojetí) a měla značně formalistický charakter. Silné zájmy historické a naukové také oslabovaly ideovou aktuálnost časopisu. Jeho nevýbojnost je však zvlášť patrna z toho, že přinášel poměrně velmi málo původních prací a žil hodně z překladů ze slovanských literatur, a to většinou z autorů neprůbojných, jako např. Senkovského. Nejvíce ještě literární kritika byla původní a aktuální. Včela zastávala své stanovisko velmi rozhodně a dostávala se do konfliktů s výbojnějšími směry v národní literatuře; střetla se s energičtějším a lidověji pojímaným úsilím Tylovým a ovšem také s máchovským romantismem. Když byl Čelakovský pro kritiku ruského cara z redakce odvolán, časopis ve své úrovni a významu poklesl; do roku 1844 vedl jej JAN NEPOMUK ŠTĚPÁNEK, potom FRANTIŠEK KLUČÁK (1814—1886) a filosof a historik hegelovského směru, ale značné samostatnosti a velkého rozhledu KAREL BOLESLAV ŠTORCH (1812—1868). Roku 1846 převzal časopis i s Pražskými novinami KAREL HAVLÍČEK, který mu dal zcela nový charakter (srov. str. 330).

Svým ideovým rázem byl *České včele* blízký *Časopis Českého muzeum*, který byl v této době i významným časopisem literárním a literárněkritickým; na této jeho funkci měli účast většinou tíž autoři jako ve *Včele*. Zvláštního postavení dodávaly časopisu převažující příspěvky vědecké, které z něho učinily reprezentativní orgán české národní vědy. Ve stínu Muzejníku zanikal starý *Krok*, který se vnitřně vyžil se splněním formálních úkolů české národní vědy v letech dvacátých a roku 1840 přestal vůbec existovat.

Tlumočníkem výbojných a nejvýbojnějších snah tohoto období, mimořádně podnětným činitelem ideově a umělecky vskutku nového literárního úsilí, orgánem mladé generace třicátých let byly *Květy*. Převládal v nich zřetel k pozitivnímu budování národní společnosti a v duchu této koncepce se přihlíželo k vrstvám nejširším; směr J. K. TYLA, jejich zakladatele a nejvýznamnějšího z jejich redaktorů (1833—1836 a 1841—1845; v mezidobí a v roce 1846 je redigoval jejich nakladatel JAROSLAV POSPÍŠIL, 1812—1889, od roku 1847 do roku 1848 JAKUB MALÝ, 1811—1885), byl v nich rozhodující. Avšak předním literárním orgánem učinil *Květy* zřetel k nejrůznějším odstínům a tvůrčím individualitám nové literární tvorby. Sešli se v nich prakticky všichni příslušníci „generace let třicátých“, i výbojní romantikové Mácha a Sabina. *Květy* výmluvně dokumentují zásadní jednotu progresivních idejí let třicátých, směru „pozitivního“ i „romantického“. *Květy* působily vhodně na rozvoj literatury tím, že se soustředily k původní tvorbě domácí proti převaze cizí litera-

tury ve Včele; ale i výběrem ukázek z jiných literatur pěstovaly na rozdíl od Včely porozumění pro ideje a formy novodobé společnosti. Důležitý byl v tomto ohledu jejich zájem o polskou romantiku, který — jako vůbec polonofilství této generace, jež se vznítala polským povstáním na počátku třicátých let — byl výrazem jejich smělosti a náročnosti v pojmání společenského a národního úsilí doby.

Česká včela, Časopis Českého muzeum a Květy byly hlavní literární a literárněkritické časopisy tohoto období. Vedle nich existovaly, zpravidla jen přechodně, ještě jiné časopisecké podniky, které doplňovaly nebo obměňovaly to, co sledovaly uvedené časopisy hlavní.

Pokračovalo se ve vydávání *Časopisu pro katolické duchovenstvo*, který plnil svůj specifický úkol — působení na kněžstvo — v rámci týchž idejí, které vedly Českou včelu. V jistém smyslu předchůdcem Květů byl *Čechoslav*, v letech 1830 a 1831 obnovený starší časopis z let dvacátých, který ve zřejmé souvislosti se současnými revolučními událostmi (projevující se např. sympatiemi k revolučním Polákům) signalizoval za rozhodujícího působení JOSEFA JAROSLAVA LANGRA (1806—1846) nástup mládeže třicátých let, počátky nových proudů ve vývoji národní literatury. Za pokročilejší situace let čtyřicátých (1840 až 1842) měly Květy doplněk v TYLOVĚ *Vlastimilu*, který byl orientován především výchovně — poučné články a Tylovy vlastenecké novely určovaly jeho ráz. Konkurenčním, ale málo úspěšným protějškem Vlastimila byla konzervativnější *Denice* (1840—1841) JAKUBA MALÉHO. Převážně naukový obsah s mnohostrannými zájmy, hlavně zeměpisnými a dějepisnými, měl *Poutník* (1846 až 1848), v prvních dvou ročnících redigovaný eklektickým literátem, na prvním místě právě zeměpisným a dějepisným popularizátorem KARLEM VLADISLAVEM ZAPEM (1812—1871), v třetím ročníku JAKUBEM MALÝM. Populárně naukovým cílům sloužil také ŠAFAŘÍKEM redigovaný *Světlozor* (1834—1835), větším dílem založený na překladech z němčiny.

Mimo nejvlastnější kontext českého národního života, ale ve významném kontaktu s ním byly dva časopisy: slovenská *Hronka* a německý *Ost und West*.

*Hronka* (1836—1838), kterou redigoval KAREL KUZMÁNY (1806—1866) a do níž přispívali příslušníci mladé, výbojné generace, měla pevný vztah k českému světu a k české literatuře již teoreticky, myšlenkou obecné slovanské vzájemnosti (v 1. ročníku vyšla Kollárova úvaha O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slavskými) a zejména důrazně, jako „zásada“, jako „nejvyšší pravidlo“, vytýkanou myšlenkou „jednoty s Čechy a Moravany“. Konkrétně se na českém literárním životě podílela tím, že uveřejňovala i příspěvky českých autorů, mezi nimi nejsmělejší, politicky pojaté básně Sabinovy z třicátých let, které doma neměly naději na publikování (srov. str. 358), a že zasahovala i kriticky do českého literárního vývoje, a to právě v ožehavých otázkách, v boji o Máchu, o romantismus, o jasné pokrokový charakter literatury třicátých let.

Časopis *Ost und West* (1837—1848), vydávaný v Praze za redakce RUDOLFA GLASERA (1801—1868), byl velkoryse pojatým pokusem o sblížení Němců se slovanskými národy. Rozvíjející se českou literaturu sledoval s velkou vážností, ve velké šíři a s hlubokým a chápavým zájmem. Kromě kritik, referátů a zpráv přinášel z ní i hojné ukázky. Mezi svými spolupracovníky měl též české spisovatele. Takto nejen přispíval k německo-českému sblížení, nýbrž také přímo podněcoval vlastní český růst společenský a literární; zejména získával — tím, že příznivě hodnotil české snahy, — národnostně kolísající buržoazii českému národnímu hnutí. *Ost und West* měl pro rozvoj české společnosti a literatury význam o to větší, že zpravidla zastával stanovisko nejpokrokovější. Z českých spisovatelů působil v něm nejvíce a nejpodnětější KAREL SABINA.

Časopisy reagovaly velmi citlivě na změnu poměrů v polovině čtyřicátých let: jejich takřka výlučně literární obsah se silně zpolitizoval a vůbec se uplatnily ideje a pojetí vysloveně aktuální. *Česká včela* se dostala roku 1846 i s *Pražskými novinami* do rukou KARLA HAVLÍČKA, a oba časopisy se staly tlumočníky myšlenek vyjadřujících politické a kulturní potřeby národa již rozvinutého.

Také TYL s novou intenzitou zaměřil svou pozornost k otázkám společenským; když v roce 1845 opustil *Květy*, jež od té doby ztrácely svůj význam, založil roku 1846 lidovýchovný časopis *Pražský posel*, jehož cílem před rokem 1848 (toho roku se změnil v list politický) bylo připravovat nejširší vrstvy národa na konstituční život. *Pražský posel* byl všestranný jak v úsilí o zajištění hospodářských a kulturních zařízení potřebných za nových podmínek, tak i ve vlastní výchově lidu, zatíženého z dob feudálního útisku rozmanitými nedostatky, jež mohly podvazovat rozvinutí jeho společenských možností. V časopise silně pronikal smysl pro společenskou diferenciaci konstituujícího se národa, zřetel k potřebám a problémům vrstev v užším smyslu lidových.

Jiné než časopisecké formy se v organizaci literárního podnikání tohoto období uplatňovaly daleko méně. Forma almanachů, která v počátcích nového literárního života sehrála tak významnou úlohu, je zastoupena v této době jen nepatrně. Několik pokusů o almanachy podnikl TYL, podařilo se mu však uskutečnit jen dva, k tomu ještě literárně velmi skromné. *Pomněnky* (1841—1846) byly pamětním almanachem k prvním českým bálům (srov. str. 334); zpočátku soustřeďovaly hlavně nenáročné práce básníků a písčích žen, později je vyplňoval Tyl sám. Druhý Tylův almanach, *České besedy* (1842), rovněž souvisel s organizováním společenského života (srov. str. 334). V jistém směru předchůdcem *Pomněnek* byl almanach *Vesna* (1837—1839), na jehož přípravě se s jeho vydavatelem JANEM HOSTIVÍTEM POSPÍŠILEM (1785—1868) podílel básník BOLESLAV JABLONSKÝ (1813—1881). *Vesna* byla jako *Pomněnky* určena hlavně ženskému čtenářstvu a byla míněna jako méně náročný protějšek *Květů*; významnějšími příspěvky v ní byly rané básně Erbenovy a povídky

Tylovy. Almanach *Horník* z poloviny let čtyřicátých (1844—1845) měl spíše jen lokální charakter a byl literárně bezvýznamný.

Také pokusy o organizované vydávání knižních prací, o „knihovny“, „bibliotéky“, dařily se většinou jen obtížně. Neúnavný organizátor TYL snažil se od počátku třicátých let podepřít rozvoj dramatické literatury vydáváním knihovny po způsobu starší edice dramat Štěpánkových a Klicperových (srov. str. 160), ale jeho pokusy dlouho ztroskotávaly, nepochybně právě pro nedostatek původní české tvorby. I jeho *Česká Thalia, sbírka her divadelních, původních i přeložených*, jíž se teprve r. 1837 uskutečnila divadelní bibliotéka ohlášená s určitostí již r. 1834, přestala na pěti svazcích, jež kromě jediného (Tylova Čestmíra) obsahovaly jen překlady. Podobně malý význam měl současný (1837) *ΠΙΛΙΚΩΝ Výbor divadelních her zahraničních*. Lépe se dařilo organizované vydávání beletrie. *Bibliotéka zábavného čtení*, redigovaná JAKUBEM MALÝM, přinesla celou řadu překladů z vyspělejší beletristiky cizí, jimiž se zřetelně podílela na rozvoji domácí prózy (srov. str. 369), a také některé cennější práce domácí. Vydávání překladů starších děl světové literatury byla věnována poměrně směle pojatá *Bibliotéka klasiků všech národů*, vzniklá z podnětu svérázného filosofa, pedagoga a vědeckého popularizátora KARLA SLAVOJE AMERLINGA (1807—1884). Vyšel v ní překlad Iliady od Jana Vlčkovského, prozaický překlad Odyssey od Antonína Lišky, Thomsonovy Počasy v překladu Františka Douchy; překladem Othella od Jakuba Malého přispěla k rozvoji českého shakespearismu.

Nejširším, nejlépe organizovaným a dotovaným a také kulturně nejplodnějším edičním podnikem doby byla *Matice česká*. Tato „pokladnice na vydávání knih českých buď vědeckých nebo krásnořečných nebo vůbec prospěšných“, jíž se konečně realizovalo ztroskotávající úsilí několika desítek let předchozích, ustavila se roku 1831 z podnětu *Sboru k vědeckému vzdělávání řeči a literatury české*, který se roku 1830 z iniciativy FRANTIŠKA PALACKÉHO organizoval při výboru Muzejním (viz str. 152). Palacký byl i duší Matice. V třicátých letech Matice obětavě vydala velká vědecká díla základního obrozenského významu, Jungmannův Slovník (1835—1839) a Šafaříkovy Slovanské starožitnosti (1836 až 1837), v dalších letech nové vydání Jungmannovy Slovesnosti (1845, 1846) a Historie literatury české (1849) a obsáhlé soubory, jakými byly Výbor z literatury české (1845) a Čelakovského Mudrosloví (1852); Matice vůbec z podstatné míry podnítila a umožnila rozvoj mladé národní vědy české, národní i svou formou, vydáním prací Preslových, Markových, Tomkových, Zapových aj. Ze světové literatury vyšel tu např. Miltonův Ztracený ráj (v překladu Jungmannově) a vývojově podnětný Douchův překlad ze Shakespeara Romeo a Julie (1847). Značná pozornost byla věnována starší české literatuře, z níž tu byl vydán Všehrd, Březan, Komenský (Didaktika, 1849), a pořizovaly se souborné edice obrozenských autorů, Sebrané spisy Jungmannovy (1841), Čelakovského Spisů básnických knihy šestery (1847).

V letech čtyřicátých se vůbec hmotné a kulturní zmohutnění projevilo vydáváním sebraných spisů jednotlivých autorů. Souborné edice nebyly ovšem bez překážek, vázly někdy hned v počátcích, ale celkové výsledky jsou přece hodné pozoru. Již roku 1844 se pokusil o své sebrané spisy Tyl, ale z předpokládaných dvacíti svazků vyšly jen čtyři, a vůbec se nezdařil pokus o vydání spisů *Máchovyých*, podniknutý bratrem básníkovým za redakce SABINOVY. Zato úspěšná byla kromě připomenutých edic Matice souborná vydání *Dramatických spisů Klicperových*, jichž do roku 1850 vyšlo jedenáct svazků, nebo *Zábavných spisů Jana Jiřího Marka* (Jana z Hvězdy) v desíti dílech (pěti svazcích) v letech 1843—1847.

Rozvoj a uplatnění literatury třicátých a čtyřicátých let souvisí mnohými pouty s rozvíjením dosud nepatrného společenského styku uvnitř národní společnosti a s počátky veřejného vystupování příslušníků české národnosti. Vztahy byly vzájemné: literatura společenský život podněcovala a podporovala a na druhé straně jeho rozvoj podněcoval a usměrňoval literární tvorbu.

V předchozích dobách působilo k vytváření společenského styku v národní formě a národním smyslu nejmocněji divadlo, divadelní představení. Je samozřejmé, že tento prostředek se uplatňoval i v tomto období a že se jeho úloha ještě rozšířila a prohloubila. Potíže i úspěchy českého divadla let třicátých a čtyřicátých jsou velmi příznačné pro tehdejší situaci české společnosti. Obrážejí přelom v jejím vývoji, její společenské a kulturní mohutnění, vzestup širokých vrstev nad dosavadní feudální úroveň, ale zároveň i nesnáze tohoto růstu, jeho omezenost a boje s konkurencí hospodářsky a politicky mocnější společnosti německé. Zhruba řečeno, české divadlo se v tomto období nově rozvinulo, početně i kvalitativně, upevňovalo se, ale ještě neupevnilo a neustálilo.

Vcelku zůstalo ještě v područí divadla německého, jehož vedení se přirozeně neřídilo zájmy českého národního hnutí, nýbrž především zájmy komerčními a kromě toho podléhalo rostoucím nacionalistickým tendencím v německé společnosti. Za současné expanze obou národností v zemi byla slabší česká národnost právě v oboru divadelním tísněna s novou silou a občas donucena i k novému ústupu. Avšak na obvyklé potíže i nový tlak dovedla již reagovat energičtěji, takže bylo i v zevním rozvoji dosaženo přece zřetelného pokroku. Celkové výsledky však neodpovídaly opravdové potřebě, tím méně pak záměrům představitelů českých divadelních snah, ideovým a uměleckým cílům, za nimiž kulturní tvorba národní šla a jichž v jiných oblastech namnoze dosahovala.

Vlastním dějištěm zápasu o české divadlo bylo i nyní centrum, Praha. Ve venkovských městech, pokud tam divadelní život již také existoval nebo se začínal, byly poměry podobné, ovšem skromnější a vyhrožovaly se pomaleji a méně zjevně.

V prvních letech nového období trvaly celkem staré poměry. Českému divadlu se dostávalo skromného a ne právě vlídného pohostinství ve *Stavovském*

*divadle*, český ansámbl se skládal z některých stálých herců německého souboru a z ochotníků a pěstoval se s naprostou převahou nenáročný, ale komerčně výhodný repertoár. V polovině třicátých let došlo k prvnímu významnějšímu střetnutí, když nový ředitel začal potlačovat česká představení. Vynucený ústup na Stavovském divadle byl energicky vyvážen semknutím ochotnických sil v *Kajetánském divadle* (1834—1837), vedeném TYLEM s odborností a pravidelností skoro profesionální. Práce Kajetánského divadla si pak znovu vynutila respekt Stavovského divadla, které přijalo část jeho souboru pro vlastní česká představení, jejichž počet rozmnožilo, ač stále jen v podřadné době odpolední a na staré podřadné úrovni. Rostoucí divadelní možnosti a nároky české Prahy přiměly pak německého podnikatele Stavovského divadla dokonce k postavení zvláštní prostorné budovy pro česká představení v Růžové ulici. Samostatné české divadlo v Růžové ulici (od r. 1842) bylo však úspěchem jen přechodným. Rozmach národní energie, který podepřel nové divadlo v okamžiku jeho vzniku, nebyl ještě tak trvalý, aby je mohl podporovat soustavně a aby odolal zvyšujícímu se tlaku ze strany německé. Koncem roku 1843 divadlo v Růžové ulici prakticky přestalo jako víceméně samostatná česká scéna existovat. Jen myšlenka na samostatné divadlo zůstala ve vedoucí vrstvě národa živá a brzy, v souvislosti s rychle postupující stabilizací národní společnosti, roku 1845, nabyla pevnějších obrysů v plánu na zřízení samostatného divadla „národního“, který vznikl za vedení FRANTIŠKA LADISLAVA RIEGRA (1818—1906). Zatím se zřetelně, třeba ne podstatně zlepšila situace českých představení ve Stavovském divadle, kam byl roku 1846 povolán za dramaturga Tyl, který zde v rámci možností stále ještě skromných vydatněji uplatňoval ideová a umělecká hlediska odpovídající potřebám národního hnutí.

Rozvoj, k němuž v průběhu let třicátých a čtyřicátých došlo, odráží se i v personální složce divadla, v ansámblu, v jeho stabilitě a umění. Čeští herci pocházeli většinou z řad drobného řemeslnictva a byli bez vážnější erudice literární a umělecké. Nicméně za pomalého, ale určitého rozvoje v novém období, kdy se českému divadlu dostalo již vzdělaného a náročného dramaturga v osobě JOSEFA KAJETÁNA TYLA a občas i náročnějšího repertoáru, mohli také někteří z prostých ochotníků dospět k uměleckosti hereckého výkonu a stát se skutečnými herci, kteří tvořili již pevný soubor českého divadla. Významnější a významní herci tohoto období jsou ze starších Vilém Grabinger a Josef Chauer, z mladších, kteří se uplatnili hlavně od dob divadla v Růžové ulici, Josef Jiří Kolár (1812—1896), jeho žena Anna, roz. Manetínská, dále Magdaléna Hynková, Jan Kaška, Tylova žena Magdaléna, roz. Forchheimová, Anna Rajská, František Krumlovský, Josef Emil Kramuele; ještě později vynikl Karel Šimanovský.

Od počátku let třicátých vznikaly ještě další a intenzivnější formy společenského styku národního. V souvislosti se vzrušením, jež zavládlo mezi vzdělanou

mládeží za revolučních událostí roku 1830 a 1831, tvořily se kroužky, některé snad tajné a politického charakteru; větší společenský ohlas a význam měly však schůzky a kroužky s obecnějším programem debátním a zábavným, konané v soukromí i ve veřejných místnostech, v hostincích a kavárnách, pěstující také národně a společensky povzbudný zpěv a společné vycházky na památná místa. Literární a kulturní obsah v nich převládal a literární mládež měla v nich vedoucí úlohu. Nejvýraznější byl kroužek soustřeďující se kolem Máchy. Radikální mládež třicátých let, především MÁCHA a SABINA, snažila se proniknout i do širší veřejnosti a začala s besedami, jež zachycovaly i vrstvu lidovou. Ale i tak do poloviny třicátých let bylo všechno toto podnikání ještě izolované a je spíše jen náznakem obratu, který v české společnosti nastával, než skutečným rozvinutím společenského života národního. K tomu dochází teprve v druhé polovině desíletí a hlavně v letech čtyřicátých. Nutné a nejspíše možné bylo realizovat společenský život ve formující se vedoucí třídě, v dosavadním měšťanstvu, v mladé české buržoazii. Způsoby, jimiž se to stalo, mohou se zdát z odstupu času povrchními, ba nicotnými, ve skutečnosti však byly relativně velmi intenzivní a účinné. Odpovídaly nejen duchu společensky a kulturně teprve začínající třídy, ale i zevním podmínkám za policejního režimu Metternichova. Zábavnost všech společenských podniků doby byla nutným a účelným jejich východiskem a principem. Tmelem společenského styku se staly taneční zábavy. Užívání češtiny, dotud omezené na domácnosti a nejužší shromáždění, dalo jim ráz národně, ba do jisté míry i politicky závažný a účinný. Zprvu měly tyto české taneční zábavy skromnější charakter merend (z nich je památná průkopná v tom směru merenda u Kajetánů v roce 1835), ale od roku 1840 se pořádaly již velké bály. Iniciátory těchto podniků byli mladí spisovatelé, NEBESKÝ, SABINA, na prvním místě však TYL, který je obratně spojoval s literární propagandou národního růstu, hlavně prostřednictvím almanachů (srov. o Pomněnkách na str. 330). Od bálů se brzy přešlo (r. 1841), zase z iniciativy TYLOVY, k literárně mnohem výraznějším besedám. Na nich byl tanec zpravidla jen předejrou k společenskému zpěvu a k deklamacím. Tyto besedy byly podniky poměrně velké a účinkovali na nich namnoze i přední umělci. Jejich literárním ohlasem byl almanach *České besedy* (1842), vytvořený Tylem. V polovině čtyřicátých let (1846) vznikla z podnětů tanečních a besedních zábav, ale jako organizace již náročnější a stabilní *Měšťanská beseda*, která ve svém domě rozvíjela zábavní a národně výchovnou činnost a byla i politickým střediskem buržoazie. Jako divadlo, tak i všechny tyto další společenské a kulturní podniky vznikly a rozvinuly se v Praze, podobné tendence, ovšem skromnějšího rozsahu i dosahu, je však možno časem sledovat i v jiných českých městech.

Taneční a zpěvní ráz všech těchto prvních organizačních kroků české společnosti umožňoval plnit jeden zvláštní, avšak naléhavý úkol národně konsoli-

dační, národní a mravní výchovu českých žen. Merendy, bály, besedy se tak stavěly po bok současně zřizovaným školám pro české dívky, jakými byla AMERLINGOVA *divčí škola v Budči* a škola ANTONIE REISSOVÉ.

### Literární kritika

Také literární kritika tohoto období směřovala k upevnění své existence a své úlohy v rozvoji národní literatury. Recenze jednotlivých prací jsou četnější, takže je možno mluvit o soustavnějším kritickém sledování literárního vývoje, a vznikly i promyšlené úhrnné charakteristiky literární situace a zejména literárních osobností. Příznačným projevem stabilizačních tendencí byly několikrát úvahy o potřebě, povaze a poslání literární kritiky. Třebaže pocházejí od autorů různé ideové orientace a z různé doby, všechny soudí shodně, že dosavadní kritika je nedostatečná a nevyhovující, shodně zdůrazňují svébytnost literární kritiky, požadují určitost, spravedlivost a neúplatnou rozhodnost kritického soudu a také důkladnou přípravu literárního kritika. Zvláště významně promluvil takto o kritice JOSEF KRASOSLAV CHMELENSKÝ roku 1837 ve svém *Slově o kritice*, JOSEF KAJETÁN TYL několikrát příležitostně již od počátku let třicátých a soustavněji roku 1846 v úvodu ke *studii o Janu z Hvězdy* a téhož roku KAREL HAVLÍČEK v *Kapitole o kritice*.

Snahy o stabilizaci kritiky a důraz kladený na její důslednost a rozhodnost vyplývaly především z významu, který v tomto rozhodném stadiu národně konsolidačního procesu měla literatura; kritice náleží zásluha, že tento moment rozpoznala a v duchu tohoto poznání také účinně cestu národní literatury usměrňovala. Neméně působila ideová složitost doby. Všechny její problémy a rozpory kritika objasňovala a aktivně rozvíjela. Působila tak ovšem nejen pozitivně, ale někdy také negativně, neboť namnoze přispěla k přílišnému vyhrocení protikladů, k vzájemnému boji i těch směrů, které měly každý své historické oprávnění.

Jasně a brzy se vyhranil v literární kritice ten směr, který vycházel z potřeb a možností měšťanské společnosti. Teoretickou základnu kritice takto orientované poskytoval JUNGSMANN, jeho názory na literaturu domácí a světovou, a zejména jeho kodifikace zákonů a vlastností jednotlivých literárních útvarů ve Slovesnosti. ČELAKOVSKÝ, z básníků nejvýznamnější a nejpůsobivější představitel této koncepce národní literatury, měl silné sklony literárně-kritické, ale uplatnil je především ve formách uměleckých, ve své satirické a didaktické poezii a próze; významným kritickým projevem v užším smyslu byla jen úvaha o *Kollárově Slávě dceři* v roce 1831. Vlastní literární kritiku tohoto směru vytvořil JOSEF KRASOSLAV CHMELENSKÝ, pokračující promyšleněji a důrazněji ve svých kritických úvahách z let dvacátých. Jako Jungmann a jung-

mannovci Chmelenský se zasazoval o vysokou úroveň národní literatury, měl na mysli výšiny, jichž dosáhl např. Goethe a Shakespeare, věnoval mnoho pozornosti estetickým hodnotám, pro něž nalézal normu ve Slovesnosti (např. v jejím duchu požadoval skutečnou dramatickост a odmítal pouhou lyričnost dramatu), v kritické praxi se však nedovedl osvobodit od svých vzorů, Čelakovského a Kollára. Je charakteristické, že v duchu Počátků a vůbec jungmannovců vysoko cenil časomíru. Z těchto svých hledisek mohl ovšem spolehlivě rozpoznat jen hodnotu toho, co nad Kollára a Čelakovského nešlo, např. neuměleckost básní Klácelových, ztroskotal však, jakmile se setkal s literaturou, která požadavek vysoké úrovně realizovala nově a odvážně. V Máchovi (v kritice Máje, 1836) viděl Chmelenský jen Byronova epigona a zdrcujícím způsobem odmítl celou máchovskou koncepci, jejíž nepopíratelné umělecké hodnoty si dovedl vysvětlit jen jako vnější ozdoby. Z kritiky Máchova Máje je nejlépe patrné, že Chmelenský, vyznačující se jinak značným smyslem pro skutečnost národního života, byl jen mluvčím zájmů a možností slabé, sentimentální buržoazie let třicátých. Příznačně nepochopil také ideu a formu máchovsky koncipovaného Tylova Čestmíra. Daleko spíše byl Chmelenský — právě v duchu bezprostředních možností soudobého měšťanstva — nakloněn ke kompromisům směrem dolů: ctitel formální uhlazenosti, propagátor Goetha a Shakespeara, dovedl s výhradami jen nezásadními přijímat lepší frašky a rytířské hry, nejen Klicperovy, ale někdy i Štěpánkovy; zavrhl Máchu a Byrona, ale uznával Kotzebua, Raimunda, Raupacha. Charakteristický je jeho postoj k Tylovi: s pochopením hodnotil jeho úsilí o literaturu, kterou národní společnost potřebovala a která ji vychovávala, byl si i vědom nových uměleckých hodnot, jež Tyl přinášel, ale jungmannovsky náročné požadavky na formální uhlazenost vedly ho ke kritice improvizacího charakteru Tylových prací a volností v jejich výstavbě. V oboru kritiky divadelní je ovšem význam Chmelenského zcela nesporný. Chmelenský byl prvním soustavným a uvědomělým divadelním kritikem a přísluší mu právem označení jejího zakladatele. V divadelní kritice Chmelenský bojoval o hodnoty, které byly žádoucí a z hlediska reálných podmínek i aktuální: domáhal se vyšší umělecké i technické úrovně českých představení, byl skutečným vychovatelem českých herců, jimž chybělo vzdělání a odbornější průprava, a ozřejmoval společensky a esteticky výchovnou funkci divadla.

Jiní kritkové, kteří vycházeli z týchž stanovisek jako Chmelenský, byli talenty daleko užší, méně chápavé, a nepůsobili proto tak podnětně. Např. JAN SLAVOMÍR TOMÍČEK (1806—1866) nepokročil vůbec nad vzor, nad Čelakovského, trval na lidové poezii slovanské jako na jediném plodném východisku a ovšem odsoudil Máj, byronismus a romantismus ještě rozhodněji než Chmelenský.

Naopak podstatně dál než Chmelenský došel z týchž východisek, z estetiky

a estetizujícího postoje kritické školy Jungmannovy a ze zřetele k buržoazii let třicátých, JOSEF KAJETÁN TYL.

Tyl pochopil v širokém rozsahu úkoly, jež bylo možno a nutno plnit, aby se národní společnost rozvíjela intenzivně; přitom od počátku cítil a postupně si stále přesněji uvědomoval také vnitřní problematiku nové společnosti, nové antagonistické vztahy v ní a soustředil se k podpoře její lidové složky, tedy k rozvíjení vlastní demokratické linie soudobého národního vývoje. Básnická praxe Čelakovského a vůbec preromantiků a jejich pokračovatelů nebyla proto pro něho tak závazná jako pro Chmelenského. Dovedl jít nad ni, kde neodpovídala reálným potřebám, nebo i proti ní, jestliže jim odporovala. Právě Tyl odmítl ze soudobých kritiků nejvýrazněji neživotnou již exkluzivnost a nepřírozenost preromantického stylu a naopak velmi určitě probojoval kultivovanou přirozenost, která byla v souladu s potřebami rozvíjející se národní společnosti (zejména ve statí *o próze Jana z Hvězdy*, 1846). S chápavým porozuměním pro hodnotu individuální básnické osobnosti rozpoznal v Máchově Máji hlubokou prožitost, kde Chmelenský nalézal jen epigonství. Vůbec je z Tylových kritik patrné, že měl již smysl pro tvůrčí osobnost, pro její vnitřní zákonitost: „pravou vnímavostí“ kritiků jest mu umění „jak náleží ve tvory spisovatele se pohřížiti“, pochopit „tlukot jeho srdce“, mít „kahance a žebříky, aby se do zlaté šachty ducha jeho spustili a tajný běh žil jeho spatřili“. Chápaje a uznávaje váhu osobnosti, Tyl zároveň zdůrazňoval její společenský význam a odpovědnost, a tak v případě Máchově položil důsledněji a konkrétněji než Chmelenský otázku společenské a národní vhodnosti romantického postoje a odpověděl na ni s větší přesvědčivostí záporně. S hlubším porozuměním se Tyl zabýval také otázkami literatury nenáročné, např. zřetelně vymezil kladné i záporné stránky frašky. Věnoval pozornost organizaci národního života kulturního, rozšíření časopisectva a rozvoji a stabilizaci českého divadla.

Jako divadelní kritik bývá nejčastěji srovnáván s Chmelenským, ale právě v této oblasti je patrné, oč pevnější bylo jeho sepětí s národním životem. Zpočátku také tradičně viděl v divadle jen prostředek k zábavě a zušlechtění národa, vhodný nástroj k rozvíjení jazyka a literatury, postupně však dospíval k názoru, že divadlo má vyjadřovat a umocňovat sám patos národního života, být „výkřemem a výlevem národní bytosti, aby se z domácí krve rodilo a do krve domácí přecházelo“ (1845). Z divadelní kritiky Tylovy je nejlépe vidět, že Tyl ukládal národní literatuře a kultuře úkol nikoli jen obrážet a udržovat národní život, nýbrž aktivně jej formovat, pozitivně budovat. Mluvě o divadle a dramatu, řekl Tyl nejjasněji, že národní literatura má národu zprostředkovat poznání jeho skutečné situace, jeho života se všemi klady i zápory a ukázat cestu vpřed, vychovávat a dávat vzory.

Tyl usiloval o společenskou účinnost literární kritiky také jejími formami. Neomezil se na běžný kritický výklad, recenzi, referát, nýbrž osvěžoval a zpří-

stupňoval kritiku zábavnými formami dopisů, stylizoval se v prostého čtenáře, beletrizoval kritický výklad (vytvořil i literárněkritické povídky), často užíval tónu a formy satirické (*České granáty*, 1840—1841).

Chmelenský a Tyl byli jednotni ve svém odporu proti máchovskému romantismu, proti umocněnému vidění rozporu mezi skutečností a ideálem. Romantický postoj původně ani své kritické zastánce neměl. Mácha probojoval svou koncepci tvůrčím činem, bez pomoci kritiky. Teprve potom byla kriticky formulována a objasňována společenská a umělecko hodnota Máchova díla a romantismu vůbec, a to ještě ne vždy s celou rozhodností a s plným pochopením. Izolovanost a výjimečnost tohoto směru a ovšem i jeho spornost v podmínkách těžce se rodící české společnosti obráží se tedy i v tom, jak a do jaké míry byl kriticky obhajován. Jen podmíněčný význam měl pro podporu Máchova směru hlas slovenského básníka a kritika KARLA KUZMÁNYHO, který spíše instinktivně než zdůvodněně přijal Máj jako dílo hodnotné. Více pochopení projevil (1839) JAN DALIBOR KOPECKÝ (1815—1859); uvědoměle odmítal sentimentální idylismus, zpátečnické idealizování skutečnosti, pochopil aktuálnost romantického rozervanectví, a považoval je proto za zákonitý výraz přítomnosti a článek vývoje k nové, vyšší harmonii.

Hlavním kritickým mluvčím romantismu byl KAREL SABINA. I Sabina měl (jako Chmelenský a Tyl jednostranně) pochopení pro literaturu odpovídající daným potřebám širokých vrstev, pro básníky, kteří „s otevřeným srdcem, s jasnou myslí, s pochopitelným citem a tváří přívětivou k obecnstvu se přibližují“. Uvědomoval si, že „větší díl obecnstva podobá se dítěti — a národní spisovatelé, zvláště básníci, mohou i mají státi se jeho vychovateli“. V tomto smyslu je mu „národním spisovatelem“ a je mu vítán Rubeš jako autor Deklamované nebo básník Růže stolisté se svou „útlou panenskostí“, se svým velením národního jazyka, s vyznáváním lásky k vlasti a vůbec se svým „světovým názorem“, který je „mravně čistý, bez jakéhokoliv sprostého kazu, který se drží skutečné krásy a ji šíří“. Nad tuto účelnou literaturu postavil však s jednoznačným důrazem smělou, výbojnou tvorbu „geniálního básníka“, který svou jedinečnou fantazií proniká přes hranice reálných možností do budoucnosti, k „jasným branám svobody a lásky“. Svou kritickou činností Sabina probojoval ideu individuální tvůrčí osobnosti jako hodnoty schopné společensky i umělecky nejvyššího, rozhodného činu a zobecnil tak výstižně v kritický postulát historickou podobu a historický význam revolučního, romantického vztahu k přežívající se feudální skutečnosti. Nejurčitěji aplikoval Sabina své stanovisko v *Úvodu povahopisném* (1845) k zamýšlené edici Máchova díla; proti objektivní krasovědné metodě jungmannovců položil zejména touto studií základy ke kritice psychologické, k hodnocení literárního díla ze subjektivních a jedinečných podmínek výjimečné tvůrčí bytosti. Proces rozvoje osobnosti došel tedy hned ve stadiu svých určitějších počátků zobecnění i v metodě literárněkritické.

Obdobně jako Sabina akcentoval význam jedinečné tvůrčí osobnosti, vzpírající se konvencím společnosti a literatury, význam geniálního básníka, „božského“ talentu, „šílenství poezie“ VÁCLAV BOLEMÍR NEBESKÝ. Proti estetické kritice jungmannovské, proti „haraburdí estetických forem a zastaralých myšlének“ stavěl „tvořícího ducha“ a za tímto estetickým požadavkem zřetelně viděl boj za vysoký ideál svobody, boj za ideje, „kteréž v duši lidské věčně pevně jako diamantové skály a věčně mladé jako opojeny Hébinou číší se skvějí“. Nebeský zdůraznil, že vzpoura proti platnému řádu domácího života není nenárodní, nýbrž je právě v souladu s národním vývojem, který dosáhne své plnosti jen ve spojení se společenským pokrokem, s ustavením svobodnějšího života: „*Hlasy ... některých, zvláště německých pánů, volajících, aby se v českém jazyku jenom pro děti a tak zvaný lid psalo, jsou netoliko stranné a směšné, nýbrž i nelidské, jako by Čech byl pária, proletarius glabae adscriptus, a neměl duši otevřenou a prahnoucí po kráse a svobodě jako jiný tak nazvaný velký národ. Čech a vůbec Slovan má i ve své literatuře dokázati, že také jemu všechna práva člověčenství přináležejí.*“ Zvláštní ceny dodává kritické činnosti Nebeského spolehlivost jeho úsudku, opřená o znalost světové literatury.

Jak je vidno, v literární kritice let třicátých a ještě čtyřicátých obrazy se historické rozdíly a rozpory v pojmání národní literatury vskutku výrazně. Kritice však náleží také zásluha, že hned v okamžiku, kdy pro to vznikly objektivně podmínky, přispěla k překonání tohoto rozporu. Jakmile se v čtyřicátých letech v důsledku postupující stabilizace novodobé národní společnosti objevila možnost chápat rozvoj národní společnosti co nejnáročněji, v podstatě v duchu revolučních ideálů romantiků, avšak bez jejich individualistického pojetí, nýbrž se smyslem pro skutečnost a potřeby národního celku, jak to zase činili Chmelenský a Tyl, ozývaly se hlasy, které naznačovaly a dokonce přesně objasňovaly tyto nové možnosti a úkoly národní literatury. V letech čtyřicátých (v kritice básní Nebeského) dovedl právě TYL rozpoznat národně a společensky plodné prvky v romantické poezii a přispěl tak v této době k zhodnocení jejího pozitivního jádra; také sentimentální básník JAN ERAZIM VOCEL v předvečer revoluce (1847) zdůraznil, že národní charakter literatury netkví jen v sepětí s ryze domácí tradicí, s poezií lidovou (v sepětí s myšlenkovým a formálním odkazem feudální minulosti), nýbrž i v navázání kontaktu s idejemi celého lidstva, s rozvojem společnosti k novým, svobodnějším formám společenského života.

Současně se ovšem objevily i v kritice reflexy reakčního stanoviska, které v této době již vznikalo (srov. str. 314) a využívalo pro své účely pasivního a idealizujícího sentimentalismu. Z kritiků tohoto zaměření JAKUB MALÝ se dokonce vyznačoval obratností a rozhledem, který dodával jeho snahám vážnosti a účinku. Dovedl například ocenit hodnoty poezie vyjadřující rozpor mezi skutečností a ideálem, ale využíval jí právě k tomu, aby vyzdvihl vý-

znam rezignace a velebil pokornou harmonii, „pohled do věčnosti“, jímž končí smělá touha v Jablonského milostné poezii; jeho didaktického Salomona chválil pak dokonce jako „perly moudrosti na niti nábožnosti“. V roce 1848, kdy poznání rozporu mezi skutečností a společenským ideálem vedlo národ již k revoluční akci, tvrdil (v *Soustavném nástinu slovesnosti*, koncipovaném podle Slovesnosti Jungmannovy), že „krása záleží ve shodě skutečnosti s ideálem“. V teorii i praxi těchto kritiků byly zásady Jungmannovy a jeho školy, jejich úsilí o národnost a klasičnost literatury, obratně postaveny proti pokrokové literatuře, jež nutně pojímala národní charakter a uměleckou dokonalost do jisté míry netradičně, složitěji a někdy i pokusnický.

Zásluha, že syntéza dosavadních koncepcí národní literatury byla ve smyslu pokrokovém zobecněna co nejdříve, a to nikoli jen náznakově a přibližně, nýbrž hluboce a určitě, náleží KARLU HAVLÍČKOVÍ. Určitostí a včasností svého kritického vystoupení ovlivnil Havlíček vývoj s mimořádnou působivostí; po prvé od dob Jungmannových měla kritika znovu tak iniciativní význam, tak aktivní podíl na usměrnění vlastní literární praxe.

Havlíčková kritika se zakládala na pronikavé analýze přežívajících se tendencí i na jasné formulaci pozitivního programu. Nejdříve a ostře vystoupil Havlíček proti pojetí sentimentálního. V tomto ohledu proslula a mocně také působila jeho kritika *Tylova Posledního Čecha* (1845). Zvláště bezohledně, s celou svou satirickou vervou, vystupoval proti sentimentálnímu idealizování skutečnosti, jež nebylo již pouhým přežitkem, nýbrž mělo víceméně uvědoměle smysl přímo reakční (srov. str. 354). V těchto případech rád užíval forem literární satiry: v epigramech útočil na ty, jejichž „věčnou písní“ je „slast milovati českou vlast“, na ty, kteří slaví „na své idylické lýře mléko, trávu, kozy a pastýře“, a travestoval literaturu tohoto druhu, např. poezii Fr. J. Picka (*Citlivá večerní*). Odmítaje sentimentálnost a idylismus, odmítal Havlíček zároveň i romantickou geniálnost, výjimečnost, subjektivismus a odtud vyplývající tendence k absolutnímu pojímání umění jako „sama v sobě ukončeného“. Havlíček viděl hlavní vzor a mistra literární kritiky v Lessingovi, měl leckteré shodné názory i s jinými pokrokovými kritiky, např. také s Bělinským, především však vycházel z domácích podmínek a domýšlel kritickou tradici národní. Jestliže určil (soustavně tak učinil v Kapitole o kritice), že nejvlastnější potřebou soudobé národní literatury je smysl pro národní celek, literatura sloužící celému národu, doslova literatura „tendenční“, a reálné vidění národní skutečnosti, převzal a umocnil zásady Chmelenského a Tylovy; požadoval-li přitom zároveň individuální prožitost poezie, opravdovost vztahu k realitě, vysokou uměleckou úroveň, zřetel k světové literatuře, pracoval se zásadami, jež zobecnila „romantická“ kritika Sabinova a Nebeského. Na vyšším vývojovém stupni aplikoval jungmannovskou ideu literatury „národní“ a „klasické“, literatury, která obráží život národa a je i umělecky dokonalá, schopná sou-

těže s vyspělými literaturami jiných národů. V těchto kritických zásadách jsou podnětně obsaženy principy realistické metody, k jejímuž uplatnění literatura s postupem stabilizace nové národní literatury směřovala. Havlíčkova kritika zobecnila potřeby národní literatury v okamžiku, kdy národ dospěl k možnosti plně realizovat svou existenci a své kulturní nároky. Dílčím nedostatkem Havlíčkových kritických zásad bylo, že v rámci celonárodního protifeudálního úsilí nepřihlížel k jeho vnitřní diferenciaci, k rozdílům, jež byly dány vznikajícím antagonismem mezi buržoazií a lidem. Kritika Havlíčkova byla demokratická, avšak nejdemokratičtější linii soudobého společenského a literárního vývoje nesledovala.

Vývoj české společnosti let třicátých charakterizuje Z. Nejedlý v kap. Nová mládež ve 4. sv. Bedřicha Smetany (vydání z r. 1951); ohlasy revolučních let 1830 a 1831 sledoval St. Souček v knize Dvě pozdní mystifikace Hankovy (1924), M. Szykowski v 3. sv. Polské účasti v českém národním obrození (1946) a A. Novák v esejí „1831“ v knize Léta třicátá (1932). Důsledky polské revoluce pro české slovanství studoval K. Krejčí v Slovanském přehledu 1928.

Životní a kulturní prostředí měšťanské společnosti let čtyřicátých a padesátých charakterizoval A. Novák v Literatuře české 19. století III, 1 (1905). K otázkám zrodu romantismu přispěl M. Otruba v Č. lit. 1958.

O povaze literárního jazyka pojednává vedle práce Havránkovy (srov. zde str. 61) F. Vodička v závěru Počátků krásné prózy novočeské (1948), J. Bělič v Sedmi kapitolách o češtině (1955) a A. Jedlička v Studiích a pracích lingvistických I (1954). Vztahy česko-slovenské sleduje uvedená kniha J. Novotného (viz str. 61).

K charakteristice České včely v souvislosti s překlady z ruštiny přispěl L. Zadrazil ve sborníku Čtvero setkání s ruským realismem (1958); literatura o Tylových časopisech je uvedena zde na str. 431; Časopis Českého muzea za redakce Palackého popsal J. Hanuš v ČČM 1922 až 1926; časopisu Ost und West se týká kniha A. Hofmana, Die Prager Zeitschrift Ost und West (Berlín 1957). — Dějiny Matice české (1881) vypsál K. Tieftrunk (1881), dále J. Hanuš v knize Národní muzeum a naše obrození (2. díl, 1923).

O divadle v letech třicátých a čtyřicátých (do r. 1846) pojednává obsáhle J. Vondráček v 2. díle svých Dějin českého divadla (1957); přehledný nárys podává J. Träger v Počátcích českého divadla (srov. zde str. 61 a 171); z marxistického hlediska Fr. Černý v Nástinu dějin českého divadla III (Národní obrození, 1955); srov. též kapitolu Divadlo v Nejedlého Bedřichu Smetanovi IV (1951); o vývoji hereckého umění V. Procházka v článku Od improvizace k Tylovi v Listech z dějin českého divadla II (1954). Rozvoj společenského života vylíčil Zdeněk Nejedlý v Bedřichu Smetanovi IV (1951), zejména v kapitole Nová společnost a Tanec.

K dějinám kritiky srov. uv. studii Hýskovu, Jungmannova škola kritická (viz zde str. 171).